«ҚАЗАҚША БІЛМЕСЕҢ, ДАЛАДА ҚАЛАСЫҢ»… 5-бет

ҰЛЫЛАРДЫҢ ҚАСИЕТІ ДАРЫҒАН ҚАЙРАТКЕР 7-бет

ЯСАУИ МҰРАСЫ ЖАҢҒЫРЫП ЖАТЫР 16-бет

ҚАЗАҚ ҮНІ
QAZAQ ÚNI

25 ЖЫЛ

РЕСПУБЛИКАЛЫҚ ҚОҒАМДЫҚ-САЯСИ АПТАЛЫҚ

www. qazaquni. kz || qazaquni@mail.ru || 2000 jylǵy 11 tamyzdan shyǵa bastady || 14 (1195) 06.04.2026

Хабиба ЕЛЕБЕКОВА:

– Біздің кезімізде режиссер көп емес-ті. Және әрқайсысының өз жолы, өз шеберлік құпиясы, мінез-болмысы болады ғой. Кейде бөленше режиссердің актері, актрисасы деп жатады. Мен ондай актриса болған жоқпын. Көптеген режиссер спектаклінде роль ойнадым, мақтан емес, берілген рольді жеріне жеткізе ойнадым.

8 бет

АЙЫПТАН ЕМЕС, ҒАЙЫПТАН АЙЫППҰЛ ТӨЛЕУ АЗ БОЛМАЙТЫН ТҮРІ БАР?!.

3 бет

«Ақ жол» партиясы көлікте телефон ұстауды автоматты фото-видео тіркеуден алып тастауды ұсынады. Бұндай құқық бұзушылықты жансыз камера емес, тек тікелей полиция қызметкері анықтауы тиіс. Өйткені, бұл ең басты 6 заңдық қағиданы бұзады: 1.Құқық бұзушылықты дәл анықтауы мүмкін емес; 2.Басты заңдық қағида – Кінәсіздік презумпциясы бұзылады; 3.Қорғану құқығының шектелуі; 4.Техникалық қателіктер тәуекелі; 5. Дәлел жеткіліксіз жағдайда айыппұл салуға болмайды. 6.Заңнамадағы пропорционалдық принципі бұзылады.

ТРАМП В ОБРАЩЕНИИ К НАЦИИ ПООБЕЩАЛ «ОЧЕНЬ БЫСТРО»

ЗАКОНЧИТЬ ВОЙНУ С ИРАНОМ

13 бет

«АҚ ЖОЛ» ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫН ҚАЙТА ЖАҢАРТУДЫ ТАЛАП ЕТТІ

4 бет

050006, Алматы қаласы, Қалқаман-3 ықшамауданы, К. Сейітов көшесі, 11 үй. Байланыс телефоны: 8 (727) 398-57-31 Жазылу индексі – 65380

Президент Qazaq Digital Mektebi жобасын іске асыруды тапсырды

Мемлекет басшысы Қасым-Жомарт Тоқаев Оқу-ағарту министрі Жұлдыз Сүлейменованы қабылдады. Кездесу барысында Президентке 2025 жылдың қорытындылары мен 2026 жылға арналған негізгі міндеттер таныстырылды.

Министрдің айтуынша, жаңа Конституция құндылықтарын ілгерілету мақсатында оқу бағдарламалары мен оқулықтардың мазмұнын жаңарту жұмыстары жүргізілуде. Сонымен қатар «Таза Қазақстан» бастамасы аясында экологиялық білім беру стандарттары әзірленіп, мектептерде «Адал азамат» біртұтас тәрбие бағдарламасы енгізілуде.

Жұлдыз Сүлейменова бастауыш білім беру мазмұнына жүйелі талдау жасалғанын атап өтті. Оның айтуынша, мектеп бағдарламалары оқу, жазу және есептеу дағдыларына басымдық бере отырып қайта қаралып жатыр.

Сонымен қатар министр «Келешек мектептері» ұлттық жобасы аясында 460 мың оқушыға арналған 217 мектептің құрылысы аяқталғанын мәлімдеді.

Саланы цифрландыру бағытында да бірқатар шаралар жүзеге асырылуда. Қазіргі уақытта мектептердің 99 пайызы интернетке қосылған. «Әлеуметтік әмиян» жобасы 6760 мектепке енгізілген. Сонымен қатар дипломдар, аттестаттар мен анықтамалар цифрлық форматқа көшірілді. «Ұстаз» платформасы педагогтерді аттестаттау үдерісін толық автоматтандыруға мүмкіндік береді.

Министрдің мәліметінше, 240 мыңнан астам мұғалім жасанды интеллектіні қолдану бойынша қайта даярлаудан өткен. Тағы 200 мың педагог ChatGPT Edu жобасы аясында ЖИ-ассистенттерді пайдалану дағдыларын меңгеруде.

Инфрақұрылымды дамыту мақсатында 184 білім беру нысаны іске қосылған. Нәтижесінде үш ауысымды 80 және апатты жағдайдағы 31 мектептің мәселесі шешімін тапқан. Сонымен қатар 209 мектепке күрделі жөндеу жүргізіліп, 1192 пәндік кабинет заманауи құралдармен жабдықталған. Балабақшаға кезек шамамен екі есеге қысқарғаны да айтылды.

Кездесу қорытындысы бойынша Президент білім сапасын арттыру және оның қолжетімділігін қамтамасыз ету, мектептердегі орын тапшылығын азайту, жұмысшы мамандарды даярлау жүйесін дамыту, бюджет қаражатын тиімді пайдалану және білім беру саласын цифрлық трансформациялау, соның ішінде Qazaq Digital Mektebi жобасын іске асыру бойынша бірқатар тапсырма берді. Сондай-ақ Мемлекет басшысы алдағы үш жылда «Келешек мектептері» жобасының озық тәжірибесін барлық білім беру ұйымдарына енгізудің маңыздылығын атап өтті.

ҚАЗАҚСТАН – ӘЛЕМДЕГІ ЕҢ ҚАУІПСІЗ ЕЛ

Қазақстан Республикасы 2026 жаһандық терроризм индексі (GTI) бойынша терроризм деңгейі бойынша әлемдегі ең қауіпсіз елдер қатарына енді.

Биыл Қазақстан азаматтарының қауіпсіздігін жоғары деңгейде ұстап отыр. GTI деректері бойынша, ел 0,000 ең төменгі балл алды, бұл ланкестік оқиғалардың іс жүзінде нөлдік қаупін көрсетеді. Қазақстаннан бөлек Қырғызстан, Түркменстан және Молдова да нөлдік ұпай алды.

Халықаралық сарапшылар тобы қауіпсіздіктің жоғары деңгейі қауіп-қатердің алдын алудың кешенді жүйесі, қауіпсіздік органдарының жұмысы және халықаралық ынтымақтастық арқылы қамтамасыз етіледі деп санайды.

– Еліміз стратегиялық маңызды нысандарды – әуежайларды, теміржол торабтарын, энергетикалық нысандарды бақылау үшін заманауи технологияларды пайдаланады. Құқық қорғау органдары ШЫҰ және ҰҚШҰ аясында төтенше жағдайларға жедел ден қою жаттығулары мен көршілес елдермен бірлескен іс-шараларды жүйелі түрде өткізеді, – деп атап өтті сарапшылар.

Сонымен қатар радикалданудың алдын алуға ерекше көңіл бөлініп келеді. Мектептер мен университеттер қауіпсіздік бағдарламаларын жүзеге асыруда, жастар цифрлық кеңістікте жалған ақпарат пен экстремистік идеяларға қарсы тұруға үйретіліп жатыр.

– Бүгінде Қазақстан аймақтағы ең қауіпсіз елдердің бірі болып қала береді, ал үкімет қауіпсіздік шараларын күшейтіп, халықтың хабардарлығын арттыруды жалғастыруда, – делінген GTI баяндамасында.

КҮРДЕЛІ СЫРҚАТ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТ КӨМЕГІМЕН АНЫҚТАЛАДЫ

Қызылорда облыстық көпбейінді ауруханасында заманауи ситуациялық орталық ашылып, жасанды интеллект негізінде радиологиялық-ақпараттық жүйе жобасы іске қосылды. Бұл бастама өңірдегі денсаулық сақтау саласын цифрландыруға бағытталған маңызды қадам саналады.

Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметінше, жоба аясында ТМД елдерінде теңдесі жоқ жүйе құрылып, 27 медициналық нысан бірыңғай ақпараттық платформаға біріктірілді. Нәтижесінде радиологиялық зерттеулер орталықтандырылып, диагностиканың сапасы мен жеделдігі айтарлықтай артпақ.

Әлеуметтік маңызы бар ауруларды ерте анықтау және олардың алдын алу, қатерлі ісікпен күресті күшейту, бюджет қаражатын тиімді пайдалану және радиологиялық қызметтердің сапасын арттыру мақсатында ашылған жоба DigitalEL тізіміне енгізіліп, Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы тарапынан ұсынылған. Бұл оны Қазақстандағы медицина саласын цифрландырудағы үздік жобалардың бірі ретінде айқындайды.

Аталған жобаға ПАКС (PACS) жүйесі енгізіліп, x-Eye Mammo, Toraks, Ribout Pneumonia секілді жасанды интеллект шешімдері қолданылуда. Бұл технологиялар медициналық кескіндерді жоғары дәлдікпен талдауға мүмкіндік береді.

Жобаға облыстық онкология орталығы мен облыстық фтизиопульмонология орталығы қамтылған. Медициналық мекемелер заманауи құрал-жабдықтармен толықтырылды: 57 жұмыс станциясы мен дербес компьютер, әр дәрігерге арналған UPS және принтерлер, 28 жоғары ажыратымдылықтағы медициналық монитор, сондай-ақ Agfa 15X цифрландырғышымен жабдықталған 7 рентген аппараты іске қосылды. Бұдан бөлек, цифрландырғыш құрылғыларға 13 лицензия орнатылды.

Жасанды интеллектті енгізудің нәтижесінде ісіктерді 1 мм көлемінен бастап анықтау мүмкіндігі пайда болды. Сонымен қатар қашықтан диагностика жүргізу жолға қойылып, адами фактор әсері 95 пайызға дейін төмендеді. Бұл уақыт пен ресурстарды тиімді пайдалануға жол ашады.

Жоба шеңберінде цифрлық мұрағат қалыптастырылып, пленкасыз технология енгізілді. Нәтижесінде жылына 300 млн. теңгеге дейін үнемдеу мүмкіндігі туындап, зерттеу сапасы артып, клиникалық есеп жүргізу жүйесі жеңілдетілді.

Ситуациялық орталықтың ашылуы – өңір тұрғындарына көрсетілетін медициналық қызмет сапасын жаңа деңгейге көтеретін маңызды қадам болмақ.

«ҚАЗІРГІ ЗАМАНҒЫ ҚАЗАҚ РОМАНЫ» ЖОБАСЫНЫҢ ЖЕҢІМПАЗЫ АНЫҚТАЛДЫ

Алматыда өткен «Қазіргі заманғы қазақ романы» әдеби жобасының қорытынды салтанаты ұлттық әдебиет үшін маңызды оқиғаға айналды. Жоба қазіргі қазақ прозасын дамытуға, жаңа есімдерді әдебиетке тартуға және қоғамдағы рухани сұранысты арттыруға бағытталған ауқымды бастама ретінде бағаланды.

Байқауға 3000-нан астам өтінім келіп түсті, олардың ішінен үздік деп танылған 8 автор финалға өтті. Финалистердің жетеуі 3 000 000 теңге көлемінде қаламақы алды, олардың шығармалары 1000 данамен жарық көрді. Салтанатты кеш барысында бұл романдардың тұсаукесері өтіп, оқырманға жол тартты. Әр романның 750 данасы ҚР Ұлттық кітапханасына сыйға беріліп, сол арқылы еліміздің түкпір-түкпіріне таратылады.

Финалистер қатарында Думан Рамазан («Сынақ»), Қуаныш Жиенбай («Аралқұмдағы ақырғы аялдама»), Нұржан Қуантайұлы («Опасыз ойын»), Асқар Алтай («Каскад»), Мұрат Алмасбек («Екі жағалау»), Қуат Бораш («Тәубе»), Айым Ақылтай («Қарыз») сынды есімі елге белгілі қаламгерлер, жас жазушылар бар.

Байқаудың бас жүлдесі – 15 000 000 теңге қазақтың көрнекті жазушысы Жүсіпбек Қорғасбекке «Кельндегі көкжал» романы үшін табысталды. Сонымен қатар бұл шығарма желісімен көркем фильм түсіріліп, үлкен экранға шығуы жоспарлануда.

Жоба ERG директорлар кеңесінің төрағасы Шухрат Ибрагимовтың қолдауымен жүзеге асырылды. Өзінің байқау қатысушыларына арнап жолдаған құттықтау хатында ол ұлттық әдебиеттің маңызына ерекше тоқталып, қазіргі заман жазушыларына үлкен үміт артатынын жеткізді.

Салтанатты шараға ҚР Мәдениет және ақпарат министрі Аида Балаева, ҚР Жазушылар одағының төрағасы Мереке Құлкенов, Түрксой Бас хатшысының кеңесшісі Қанат Саматұлы, Халық жазушысы Бексұлтан Нұржекеұлы, «Қазақ әдебиеті» газетінің бас редакторы Бауыржан Жақып, ҚР Ұлттық кітапханасының директоры Ғазиза Құдайбергенова, баспагер Теміръали Көпбай, белгілі журналистер Қайнар Олжай, Қанат Әуесбай және бір топ зиялы қауым өкілдері қатысты.

НҰРҒИСА ТІЛЕНДИЕВТІ ЕСКЕ АЛУ КЕШІ ӨТТІ

Жамбыл атындағы Қазақ мемлекеттік академиялық филармониясында қазақтың көрнекті композиторы, күйші, КСРО халық әртісі, Халық қаһарманы Нұрғиса Тілендиевтің туған күніне орай «Атадан мұра» атты еске алу кеші өтті.

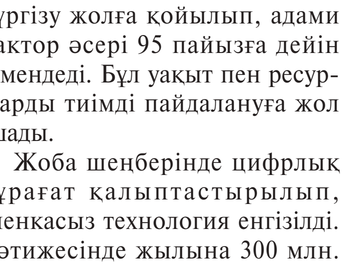

Концерттік бағдарлама аясында Нұрғиса Тілендиев атындағы «Отырар сазы» академиялық фольклорлық-этнографиялық оркестрі өнер көрсетті. Ұжымның көркемдік жетекшісі әрі бас дирижері – Дінзухра Тілендиева. Сонымен қатар концертке танымал дирижерлер Жалғасбек Бегендіков пен Абылқайырхан Бейсеков қатысты.

Кеш барысында композитордың шығармашылық мұрасының ажырамас бөлігіне айналған «Ата толғауы», «Әлқисса», «Махамбет» күйлері орындалды. Сондай-ақ, белгілі әншілер Рамазан Стамғазы, Светлана Айтбаева және Фархат Кубиевтің орындауында «Құстар әні», «Сарыжайлау», «Құс бол» әндері шырқалды.

Кештің әсерлі сәттерінің бірі – композитордың немересі Даяна Тілендиева Нұрғиса Тілендиевтің жары Дариғаға арнаған «Құс бол» әнін орындауы болды. Сонымен қатар, опера әншілері Әйгерім Шәріпбек пен Жұлдыз Байжұманың өнер көрсетуі шараның көркемдік деңгейін одан әрі биіктетіп, көрермендердің ыстық ықыласына бөленді.

РӨЛДЕ ТЕЛЕФОН ҰСТАУДЫ КАМЕРА АЙҚЫН АНЫҚТАЙ АЛМАЙДЫ

АЙЫПТАН ЕМЕС, ҒАЙЫПТАН АЙЫППҰЛ ТӨЛЕУ АЗ БОЛМАЙТЫН ТҮРІ БАР?!.

«Ақ жол» партиясы барлық жүргізушілерге Ақ жол тілейді

«Ақ жол» партиясы көлікте телефон ұстауды автоматты фото-видео тіркеуден алып тастауды ұсынады. Бұндай құқық бұзушылықты жансыз камера емес, тек тікелей полиция қызметкері анықтауы тиіс.

Өйткені, бұл ең басты 6 заңдық қағиданы бұзады:

1.Құқық бұзушылықты дәл анықтауы мүмкін емес;

2.Басты заңдық қағида - Кінәсіздік презумпциясы бұзылады;

3.Қорғану құқығының шектелуі;

4.Техникалық қателіктер тәуекелі;

5. Дәлел жеткіліксіз жағдайда айыппұл салуға болмайды.

6.Заңнамадағы пропорционалдық принципі бұзылады.

Қазір әрбір заң бұзушылыққа айыппұл төлейтін заман екені белгілі. Заң бұзсаң, айыппұл төлеген заңды, ал айыптан емес, ғайыптан айыппұл төлеу де аз болмайтын түрі бар...

Осыған байланысты ҚР Парламенті Мәжілісі депутаты, "Ақ жол" партиясы төрағасының орынбасары Қазыбек Иса Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрі Е.Сәденовке депутаттық сауал жолдады. Ол 2026 жылғы 12 наурыздан бастап күшіне енген Қазақстан Республикасында полиция қызметкерлерінің қатысуынсыз автоматты түрде тіркелуге жататын жол қозғалысы ережелерін бұзушылықтарға жатқызылған жүргізушілердің рөлде телефон пайдалануын анықтау мүмкін еместігі, бұл заң қағидаларына қайшылық тудыратыны туралы күрделі мәселені көтерді.

ДЕПУТАТТЫҚ САУАЛ

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ ІШКІ ІСТЕР МИНИСТРІ Е. С. СӘДЕНОВКЕ

Құрметті Ержан Сапарбекұлы!

2026 жылғы 12 наурыздан бастап, Қазақстан Республикасында полиция қызметкерлерінің қатысуынсыз автоматты түрде тіркелуге жататын жол қозғалысы ережелерін бұзушылықтардың тізбесін кеңейтетін Әкімшілік құқық бұзушылықтар туралы кодекске түзетулер күшіне енді.

Бұған дейін, автоматты жүйелерде құқық бұзушылықтың 6 түрі тіркелген болатын, атап айтқанда: жылдамдықты арттыру, бағдаршамнан қызылға өтіп кету, жол белгілері мен сызбаларының талаптарын бұзу, дұрыс тоқтамау, тоқтап тұру және басып озу ережелерін бұзу, сондай-ақ жаяу жүргіншілерге жол бермеу.

Қазіргі уақытта аталған тізім, рөлде ұялы телефонды пайдалану және қауіпсіздік белдігін бекітпеу секілді ереже бұзушылықтармен толықтырылды.

Бұндай жайсыз жаңалық әлеуметтік желілерде үлкен резонанс тудырып отыр. Ресми мәлімет бойынша елімізде шамамен 6 млн. көлік тіркелген екен, демек, осы шамалас жүргізуші бар деген сөз.

Айта кету керек, егер бекітілмеген қауіпсіздік белбеуінің фактісін фото және бейне түсіру құралдарымен анықтау айқын болса, ал ұялы телефонды пайдалануды анық айқындау мүмкін емес, екіұштылық пен күмән тудырады.

Конституциясының 77-бабы бойынша заңнаманың негізгі қағидасы: Кінәсіздік презумпциясы – кінә дәлелденбейінше, адам кінәлі емес деген басты қағида бұзылып отыр. Өйткені, ешкім өзінің кінәлі еместігін дәлелдеуге міндетті емес.

1.Біріншіден, Фото-бейне камера арқылы телефонды пайдалануды анық айқындау мүмкін емес, күмән тудырады. Автоматты камералар телефонды нақты қолданды ма, әлде жай қолында ұстады ма, немесе ол телефонға ұқсас басқа зат па, осыны дәл анықтай алмайды.

Мысалы, жүргізуші телефонмен сөйлеспей, тек орнын ауыстыру үшін қолына алуы немесе кронштейнге орнатып, навигатор ретінде пайдалануы мүмкін.

Автоматты тіркеу кезінде кейде дәлел толық болмайды, жағдай контексті анықталмайды және жүргізушінің түсініктеме беру құқығы шектеледі.

2.Екіншіден, Азаматтар, әсіресе таксишілер көп қолданатын смартфон ұстағыш кронштейндерді пайдалану ерекше алаңдаушылық туғызуда.

Өйткені, мұндай құрылғыларға орнатылатын смартфондар жүргізуші үшін навигатор рөлін атқарады. Яғни, навигациялық қызметтерді қауіпсіз пайдалануға, жол бағытынан адаспауға жағдай жасайды, жылдамдық шектеулері мен жолдың қауіпті учаскелері туралы ескертеді.

Нақты айтқанда, телефондағы навигациялық жүйелер жол қауіпсіздігін жақсарту құралы. Оларды шектеп, негізсіз жауапкершілікке тарту, жүргізушілерді алаңдатып, телефон емес, мина ұстайтындай қауіптеніп отыру салдарынан жол апатының артуын тудыруы мүмкін...

Яғни, бұл жерде Жол қауіпсіздігін қадағалайтын жол полициясы Жол қауіпсіздігін жақсарту құралы навигаторға қарсы болып отыр... Бұл Президент Тоқаевтың бастамасымен «Цифрлық ел боламыз» деп отырғанда, цифрландырудың игілігін көруге қарсы тосқауыл деп білеміз.

ЗАҢДЫ ДӘЛЕЛДЕР:

1.Егер құқық бұзушылықтың объективтік жағы толық дәлелденбесе, әкімшілік жауапкершілік қолданылмауы тиіс.

Әкімшілік құқықта құқық бұзушылықтың барлық элементтері дәлелденуі керек. Егер "пайдалану" емес, тек "ұстау" тіркелсе — бұл толық дәлел емес. Сондықтан, бұл әкімшілік құқықтың негізгі қағидаларына қайшы болады.

2.Автоматты жүйелердің техникалық қателік тәуекелі де бар.

Заңдық ұстаным бойынша кез келген күмән айыпталушының пайдасына шешілуі тиіс. Егер: фото-видео анық болмай, әрекет нақты көрінбеген кезде онда айыппұл салу заң принциптеріне қайшы болады.

Барлық жағдайды автоматты түрде бірдей айыппұлға жатқызу – пропорционалдық принципіне де қайшы.

3.Қорғану құқығының шектелуі

Автоматты тіркеуде полициямен тікелей байланыс жоқ, жағдайды түсіндіру мүмкіндігі жоқ және дәлелдерді бірден ұсыну қиын.

Бұл Әкімшілік іс жүргізудегі қорғану құқығын толық жүзеге асыруға кедергі. Рөлде телефон ұстауды автоматты түрде әкімшілік құқық бұзушылыққа тіркеу заңға қайшы.

Бұл ең басты 6 заңдық қағиданы бұзады:

1.Құқық бұзушылықты дәл анықтауы мүмкін емес;

2.Басты заңдық қағида - Кінәсіздік презумпциясы бұзылады;

3.Қорғану құқығының шектелуі;

4.Техникалық қателіктер тәуекелі;

5.Дәлел жеткіліксіз жағдайда айыппұл салуға болмайды.

6.Заңнамадағы пропорционалдық принципі бұзылады.

Яғни, құқық бұзушылық фактісі нақты анықталмайды, сондықтан, әкімшілік жазаны автоматты түрде қолдану заңның басты қағидаттарына қайшы келеді. Бұл мәселе шешілмесе, азаматтар айыптан емес, ғайыптан кінәлі болып шығады. Қазірдің өзінде үкіметтің тұяқ қыймылдатпай-ақ, саусақ қимылдатып, салық пен айыппұл санап алып, отыра беретін жағдайы бар. Енді жалпы жүргізушілерді айтпағанда, адам тасып, жанын бағып жүрген таксишілердің тапқан нанына таласпай-ақ қойса да болады ғой?!.

Бұдан бөлек, телефонды пайдалану фактісі, заң бұзушылықтың тіркелу уақытын, телефон байланыстарының детализациясымен салыстыру арқылы объективті түрде анықтап, тексеруге болады.

Сондықтан, автоматты тіркеудің екіұшты әрі даулы деректері негізінде, азаматтарды әкімшілік жауапкершілікке тартуға жол берілмеуі тиіс деп санаймыз.

Қысқасы, «Ақ жол» партиясы көлікте телефон ұстауды автоматты фото-видео тіркеуден алып тастауды ұсынады. Бұндай құқық бұзушылықты жансыз камера емес, тек тікелей полиция қызметкері анықтауы тиіс.

«Ақ жол» демократиялық партиясы ұсынады:

1.Уәкілетті тұлғалардың қатысуынсыз фото және бейнетіркеу деректері негізінде рульде ұялы телефонды пайдаланғаны үшін әкімшілік жауапкершілікке автоматты түрде тарту алынып тасталсын.

2. Полиция қызметкерлерінің қатысуымен және азаматтардың қорғау құқығын қамтамасыз етумен, осындай фактілерді қосымша тексеру міндеттілігі бекітілсін.

3. Еркін түсіндіруді болдырмайтын құқық бұзушылықты тіркеудің нақты және біржақты критерийлері әзірленсін.

4. Арнайы ұстағыштарға орнатылған және жүргізушінің көлік құралын басқаруына кедергі келтірмейтін жағдайда, мобильді құрылғыларды навигатор ретінде пайдалануды нормативтік тұрғыдан бекіту мүмкіндігі қарастырылсын.

"Ақ жол" партиясы барлық жүргізушілерге Ақ жол тілейді.

Құрметпен,
«Ақ жол» ҚДП
фракциясының депутаттары:
Қазыбек Иса,
Азат Перуашев,
Дания Еспаева,
Ерлан Барлыбаев,
Серік Ерубаев,
Олжас Нұралдынов.

ҚР ПРЕМЬЕР-МИНИСТРІ О.А. БЕКТЕНОВКЕ

«АҚ ЖОЛ» ШАҒЫН ЖӘНЕ ОРТА БИЗНЕСТІ ҚОЛДАУ ШАРАЛАРЫН ҚАЙТА ЖАҢАРТУДЫ ТАЛАП ЕТТІ

«Ақ жол» демпартиясы Үкіметтен 1 сәуірге дейін ШОБ-ты қолдау шараларын толыққанды қайта жаңартуды даярлау жөніндегі Президент тапсырмасының орындалуын сұрады. Бұл туралы депутаттық сауалды ҚР Парламент Мәжілісінің депутаты, «Ақ жол» ҚДП фракциясының мүшесі Серік Ерубаев жолдады.

Ағымдағы жылғы 10 ақпанда Президент Қ. Тоқаев Үкіметтің кеңейтілген отырысында бірнеше маңызды тапсырмалар берген еді.

«Ақ жол», ұлттық бизнес пен отандық өндірушілерді қолдайтын партия ретінде, Президенттің бизнесті қолдау саясатын толыққанды қайта жүктеу жөнінде тапсырмасына аса назар аударғымыз келеді.

Президент тапсырмасында: 1 сәуірге дейін, Үкімет «Атамекен» кәсіпкерлер палатасымен бірлесіп әрбір кәсіпкерге тікелей смартфоннан қолжетімді бірыңғай цифрлық экожүйені құра отырып, мемлекеттік қолдау шаралары бизнестің технологиялық деңгейі мен санатына қарай сараланып, шағын бизнестің «күнкөріс режимінен» тұрақты даму деңгейіне өтуіне жағдай жасауға, ал шикізаттық емес сектордағы, орта бизнесті қолдау – дайын өнім нарығын кеңейтуге бағытталуы тиіс делінген.

Алайда, бүгінгі күні аталған тапсырманың орындалуы туралы нақты ақпарат жоқ.

Айта кету керек, Үкімет жаңа Салық кодексінің аясында бюджет кірістерінің өсіп отырғанын мәлімдеуде. Расында, ресми деректер бойынша осы жылдың алғашқы екі айында салық түсімдері өткен жылдың сәйкес кезеңімен салыстырғанда, 129,4 пайызды құрады.

Дегенмен, сарапшылардың бағалауынша, осы кезеңде шағын және орта бизнес субъектілері қысқарып, жыл басынан бері шағын бизнес субъектілерінің саны 64 мыңға, жеке кәсіпкерлер саны 67 мыңға азайып үлгерген. Бұл тек салық

базасының қысқаруы ғана емес, жұмыс орындарының да жоғалуына әкелетін жағымсыз үрдіс.

Бірақ та, жоғарыда айтылған, салықтық түсімдердің өсуі, уақытша инерциялық сипатқа ие болуы ықтимал, ал бизнес субъектілерінің қысқару үрдісі алдағы кезде нақты экономикалық ахуалды айқындауы мүмкін. Мұндай жағдайда, Мемлекет басшысы Қ. Тоқаевтың шағын және орта бизнесті қолдау жөніндегі тапсырмасының маңыздылығы арта түседі.

Осыған орай, «Ақ жол» фракциясы:

1. Президенттің үстіміздегі жылғы 10 ақпанда Үкіметтің кеңейтілген отырысында берген шағын және орта бизнесті қолдау жөнінде бағдарлама әзірлеу тапсырмасының орындалу барысын жариялауды;

2. Әзірленіп жатқан бағдарламада шағын және орта бизнесті қолдауға қандай тетіктер мен шешімдер қарастырылғандығын баяндауды сұрайды.

3. Өз тарапынан, «Ақ жол» отандық өндірушілер мен кәсіпкерлер париясы ретінде, сол бағдарламаға көптеген жылдар бойы жиналған өз ұсыныстарын Үкіметтің қарастыруына жіберуге дайын екендігін мәлімдейді.

Құрметпен,
«Ақ жол» ҚДП
фракциясының депутаттары
С.Ерубаев
А.Перуашев
Д.Еспаева
Е.Барлыбаев
Қ.Иса
О. Нұралдинов

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ПРЕМЬЕР-МИНИСТРІ О. БЕКТЕНОВКЕ

«САРЫ ПАРАҚТАР» ҚАҒИДАТЫ КВАЗИСЕКТОР ҮШІН МІНДЕТТІ БОЛУЫ КЕРЕК

Квазимемлекеттік компаниялардың мемлекеттік сатып алу жүйесінде «сары парақтар» қағидатының бұзылуына қатысты депутаттық сауалды «Ақ жол» фракциясының депутаты Олжас Нұралдинов жолдады.

Президент Тоқаев «Экономиканы ырықтандыру шаралары туралы» Жарлығымен «Реттеуші сары парақтар» (Regulatory Yellow Pages) қағидатын енгізу міндетін белгіледі.

Осы тәсілдерге сүйене отырып, «Ақ жол» демпартиясы «Мемлекеттік сатып алу туралы» заңды қарау барысында жеке кәсіпкерлік субъектілерінен кемінде екі өтінім болған жағдайда, квазимемлекеттік компаниялардың мемлекеттік сатып алуға қатысуына жол берілмейді деген түзетуге бастамашы болды.

Бұл түзету Парламент тарапынан қолдау тауып, заңда бекітілді.

Алайда кейін ҚР Қаржы министрлігі өз бұйрығымен бұл норманы мақсатты түрде шектеп, «Самұрық-Қазына» қорының нарықтың елеулі үлесін иеленіп, сатып алуларға қатысу арқылы жеке бизнесті ығыстыруды жалғастырып жатқан көптеген еншілес және тәуелді құрылымдарын іс жүзінде осы талаптан шығарып тастады.

Осыған байланысты 2 қазанда «Ақ жол» демпартиясы аталған бұйрықтың заңсыздығы мәселесін көтерген депутаттық сауалын жолдады.

30 қазанда Үкімет сауалға жауап берді, алайда «Ақ жол» фракциясы бұл жауапты сенімсіз әрі Үкіметтің өз әрекеттеріне қайшы келеді деп санайды.

Атап айтқанда, Үкімет жауабында «қордың еншілес кәсіпорындарының сатып алуларға қатысуын шектеу мемлекеттік бюджетке түсетін дивидендтердің төмендеуіне әкелуі мүмкін» делінген.

Алайда 2026–2028 жылдарға арналған республикалық бюджетте «Самұрық-Қазына» АҚ-дан дивидендтер түсімі қарастырылмағанын еске саламыз, дәл осы мәселеге «Ақ жол» фракциясы қарсы шыққан.

Яғни, Үкіметтің жауабы оның өзі 2025 жылдың күзінде енгізген бюджет жобасымен де сәйкес келмейді.

Ең бастысы, биылғы жылдың 10 ақпанында өткен Үкімет отырысында Президент Тоқаев экономиканы ырықтандыру туралы Жарлықты іске асыру Үкімет тәсілдерін қайта қарауды талап ететінін атап өтіп, кәсіпкерлікке қолайлы орта қалыптастыру құралы ретінде «сары парақтар» қағидатын толық енгізуді тапсырды.

Осыған байланысты «Ақ жол» демпартиясы кезекті рет талап етеді:

1. Мемлекеттік сатып алу жүйесінде «сары парақтар» қағидатын квазимемлекеттік сектордың барлық субъектілеріне, соның ішінде «Самұрық-Қазына» АҚ тобына кіретін компанияларға толық және сөзсіз қолдануды қамтамасыз ету.

2. Қаржы министрінің 2024 жылдың 9 қазанындағы №687 бұйрығын Жарлыққа сәйкестендіріп, аталған қағидатты қолданудан жалтаруға мүмкіндік беретін нормаларды алып тастау.

Құрметпен,
«Ақ жол» фракциясының
депутаттары
О. Нұралдинов,
А. Перуашев,
Д. Еспаева,
Е. Барлыбаев,
Қ. Иса,
С. Ерубаев

ЖАСТАР МЕМЛЕКЕТТІК РЕФОРМАЛАРДЫ ТАЛҚЫЛАДЫ

«Ақ жол» Демократиялық партиясы Жамбыл облыстық филиалының іс-шаралар жоспарының желілік кестесіне сай «Мемлекеттік реформалар және қоғамның билікке деген сенімі» тақырыбында жастармен кездесу өтті.

«Ақ жол» Демократиялық партиясы Жамбыл облыстық филиалы төрағасының орынбасары Сейсекүл Әбдісаттарова, партиядан сайланған Тараз қалалық мәслихатының депутаты Шахан Байкенжеев, филиал заңгері Жеңіс Сариев кездесуде ұлттық бірлік пен халық сенімі – реформалардың қозғаушы күші екеніне айрықша тоқталды. Еліміз құқықтық және қоғамдық дамудың маңызды кезеңінде тұрғанына тоқталды.

Спикерлер сондай-ақ Жаңа Конституция әр азаматтың құқықтарын қорғайтынын, өз ісін ашқандардың кәсіпкерлік еркіндігін қамтамасыз ететінін қозғады.

«Реформа – мемлекеттіліктің іргетасы, ол қоғамдық бірлікке жол ашады. Қоғамдық ынтымақтастық – ел тұрақтылығының негізгі тірегі. Бұл – бейбітшілік пен өзара құрметке негізделген қоғам қалыптастыруға бағытталған маңызды ұстаным», – дей келе Сейсекүл Дүйсебайқызы Жаңа Конституция жасанды интеллект және жаппай цифрландыру дәуірінде Қазақстанның тұрақты дамуына мызғымас негіз қалайтынын атап өтті.

Ашық диалог форматында өткен кездесуде жастар ойпікірлерін ортаға салып, дамудың жаңа кезеңінен жаңа өзгерістер күтетіндіктерін жеткізді.

akzhol.kz

«ҚАЗАҚША БІЛМЕСЕҢ, ДАЛАДА ҚАЛАСЫҢ»...

Ол күн де алыс емес-ау

Бұрын орысша білмесең адам болмайсың дейтін. Кімнің адам болғысы келмейді. Бәріміз орысша сөйледік. Сөйлей алмаса да, сөйлегісі келіп ынтығып тұратындар көп болатын.

Ал қазір керісінше тәрізді. Неге? Ертеректе Алматы қалалық Тілдерді дамыту басқармасының ұйымдастыруымен өткен бір мемлекеттік тілге арналған жиында болдық. Бірнеше мекеме басшылары мемлекеттік тілдің ахуалы туралы есеп берді. Әрине, сөйлеуге, баяндаманы оқуға келгенде күмілжіп, тілі сынбағандары да болды. Сонысына ыңғайсызданғаны, қысылғаны, ұялғаны, кешірім сұрағысы келіп тұрғаны және сезілді. Ал бұрын қазақ тілін білмегені үшін ұялушы ма еді? Қайта сонысын мақтан көретін еді ғой. Демек, бұл – ілгерілеу. Ниет, пиғыл дұрыс. Шынымды айтсам, сол жиыннан кәдімгідей қанаттанып шықтым.

Осыған қарағанда, «қазақ тілін білмесең, адам болмайсың» дейтін күн де алыс емес-ау...

Наразылықтың белгісі

Ақылды адамдар өтірік те айта алмайды. Шындықты да айтып жарытпайды. Себебі, оның тиісті орындардан ақпарат алатын мүмкіндігі жоқ. Бірақ, қоғамға наразылығын басқа жолдармен білдіреді.

Бейнекамерадан қаланың ортасынан түсірілген бір көріністі тамашалап отырмыз. Бір кісі пәтерінен шығады да, қолындағы қоқысты көшеге шашып кетеді. Күнара осылай. Жұрт: «Әлгі адамды табу керек, сөйлесу керек, жөнге салу керек, мұндайлармен басқаша сөйлесу керек» деді. Бұл бәлкім, шаршаған, жүйкесі жұқарған адам болуы мүмкін, бәлкім, дені сау адам шығар. Ендеше, қоқысты неге шашады? Гәп осында. Төңірек тап-таза болып, қоқыс уақытында алынып тұрса ол неге мұндай әрекетке барады? Демек, тиісті орындардың жұмысына көрсеткен наразылығы ғой.

Ол өтірік айтқан жоқ, әбден өтірік ақпар беріп үйренген кейбір мекемелердің жұмысына деген наразылығын өтірік айтып шаршамай-ақ осылай білдірді. «Іспен» дәлелдеді.

Біреу байқады, біреу байқамады. Алматыда белгілі бір жерлерде мұнтаздай киінген, жылтыраған шашын әдемілеп айырып тараған, екі қолын артына ұстап жүретін бір кісі бар. Сырбаз, сымбатты адам. Естуімізше, бұрын белгілі ғалым, өте сауатты, білімді кісі болған. Әлгі кісі анда-санда ернін сәл түртитіп, айналасындағы адамдарға тіксініп, көзін алартып қарайды.

Бұл да қоғамға деген наразылығын білдірудің бір сыпайы жолы, амалы.

Енді қайтеді?..

Қалада ешкінің сүті бар ма?

Қайсыбір жолы қаланы шарлап бесік іздеп едік. Әйтеуір, бір тәуірін таптық. Енді қайсыбір күні ешкінің сүтін іздедік.

Бұрыныракта «дастарханда құстың сүтінен басқаның бәрі бар» деп сөйлейтін. Қазіргі заманда «жаныңнан басқаның бәрі бар» дейді.

Онысы рас. Дүкенге кірсеңіз, етке салатын наныңыз, бауырсағыңызға дейін бәрі-бәрі толып тұр. Қазіргі әйелдер, келіндер екі білегі талып нан илемейді. Осыны көрген бір құрдас «қазір өзі әйелдің керегі бар ма?» деп қалжыңдап еді.

Есіктің алдында айқайлап жүріп сататын сиыр сүті бір күн өтпей көк су болып шыға келеді. Қаймағы және жоқ. Соған қарағанда, не сиыр «самопал», не сататын адам «өнертапқыштықпен» айналысатын болуы керек.

Қазақ қойдың сүті қорғасын десе, ешкі сүтінің емдік қасиетін де көп білген. Өзіміз осы ешкінің сүтімен өстік. Бір кесесін төңкеріп алсаң, ойын баласының күнұзаққа қарны құрқ етпейтін.

Ананың денсаулығына байланысты емшек сүтіне жарымаған сәбилер де аз емес. Демек, ана сүтімен коректенбеген, уызға жарымаған баланың да әлжуаздау болып өсетіні әлімсақтан белгілі. Әрине, ананың емшек сүтіне ештеңе жетпейді, оны ешқандай бағаға сатып ала алмайсың. Алайда, ешкінің сүті сол ана сүтін ауыстыруға жетекабыл. Ұстазымыз Шерхан Мұртаза «біз ешкінің сүтімен өскенбіз» деп жиі айтушы еді. «Ешкінің сүтін ішпегендердің елуге дейін есі кірмейді» деуші еді тағы бір зиялы ағамыз.

Қайсыбір күні немерелерім дәмін татып көрсін деген оймен ешкінің сүтін іздедім. Әлгі бір кинодағы Еңлікгүл іздеген шал құсап біраз жерді шарладым. Біреулер бұрыныракта кішкентай калбырда сатылатын дейді. Бірақ, мен таппадым. Осының бәрі – айналып келгенде, ұдайы ауылды ойлап жүрудің, сағынып жүрудің белгісі. Қазақтың қаласы ауылда өскен адамның қажетін қанағаттандыра ала ма?

Қазақтың ұлы ақыны Қадыр аға да өмірінің соңғы жылдарында ешкінің сүтін ішті. Елді сағынды ма екен, жарықтық!

Өтірік айту «пәлсапасы»

Қазіргі қоғамды ұстап тұрған – Өтірік тәрізді. Өтірік өсектен шықты ма, жоқ әлде өсек өтіріктен өсіп-өнді ме, оны кім білсін, әйтсе де, бүгінде өтіріктің тасы өрге домалап тұрғаны рас. Мұхаммед пайғамбарымыздың хадисінде үш жағдайда айтылған өтірік күнә болып есептелмейді екен.

Соғыс кезінде айтылған жалған сөз. Себебі, ұрыс айласыз болмайды.

Араздасқан екі адамды жарастыру үшін, яғни, бітімге келу ниетінде айтылған өтірік.

Ерінің әйеліне татуласу үшін айтқан өтірігі.

Қалғаны өтірік, кешіруге болмайды. Хадисте айтылғандай, осы уақытқа дейін араздасқан екі адамды жақындастыру үшін баспасөз бетінде өтірік айтылған болса, сол адамды өмірбақи жақсы көріп кетер едік. Демек, біз өтірікті айтатын жерінде айтпаймыз және-дағы жай ғана емес, өкіртіп айтамыз.

Бүгінгінің өтірігі тіпті өтірікке ұқсамайды. Елге пайдалы өтірік болса бір сәрі. Қазір үлкен шенеуніктен бастап, сарыауыз балапан шенеунікке дейін өтірік соғады. Бір қарағанда, біздің қоғам өтірікпен өмір сүріп отырғандай әсер қалдырады.

Біреу біреуге мен саған міндетті түрде жер алып беремін дейді. Жай айтпайды, міндетті түрде дейді. Өзіне-өзі сенімді, неткен сенім!

Өтіріктің үлкен-кішісі болмайды. «Өткізу үшін шындықты, өтірік костым аздаған» депті Қадыр Мырза Әли. Дұрыс, ол заманда шындықты жеткізу үшін біреуді мақтау арқылы да ұлтқа керек деректі айту қажет болды. Ең сорақысы – ұлт қауіпсіздігіне, мемлекет қауіпсіздігіне қауіп төндіретін өтірік, әрине.

Қазақ қоғамында биікке шыққан азаматтар аз емес. Біліктің талай баспалдағынан өткен, тойған қозыдай болып томпиып жүретін, бір қарағанда тірі жанға қиянаты жоқтай көрінетін бір шенеунік тападай талтүсте бәленбай мың доллар пара алды деген күдікпен ұсталды (бәлкім, ұстатты), кейбіреулер күдікпен демей пара алды деп те жіберді.

Осы ақпарат ресми орындардың аузымен айдай әлемге тарады. Айларға созылған жанкешті сот болды. Бірақ, ол басқа статьямен сотталды, пара алғаны дәлелденбеді, демек, өтірік айттық. Оның өтірік екенін сұңғыла жұрт әу бастан біліп қойды. Сонда неге өтірік айттық деймін ғой. Өтірік айту кім үшін керек болды?

Зенков – нағыз зиялы жан екен

Андрей Зенков – ертеректе Алматының сәулетшісі болған кісі. Осы адам Алматыға (Верныйға) келісімен өзі үшін «қазақша-орысша» сөздік жасапты. Оны жергілікті адамдармен тіл табысу, тіл үйрену үшін жасаған. Мәдениетті, өзге елдің салтын, дәстүрін сыйлайтын, құрметтейтін, шовинистік пиғылдан таза, ниеті түзу аса зиялы адам ғой. Қайсыбір жолы архивтен алдырып, баспасөз бетіне жариялаттым.

***

Ұлтшыл болмасаң іс бітпейді. Қалай ұлтшыл болмайсың – қазақты қорлау әлі де бар.

***

Өзінің орыс тіліне шорқақтау екенін мін санаған жас басшыға Иманғали: «Айналайын, бұл сенің мінің емес, артықшылығың» – деді.

***

Рушыл емес, рухшыл жігіттер қатары көбеймей тұр.

Заман кімдікі?

Кезінде Баубек Бұлқышев «Заман – біздікі» деп еді.

Бұл кімнің заманы? Каймақтардың ба? Маймақтардың ба? Ғалымдардың ба? Залымдардың ба?..

***

Хакімжан Наурызбаев Сәтбаевтың биіктігі төрт метр ескерткішін жасады. Ал енді осыны ешкім керек қылмайды.

Қазаққа қыруар байлық тауып берген адам керексіз...

***

Қазір кейбір басшылар орташа деңгейдегі, орташа таланттарды қабылдауға құмар. Үлкен мінберлерден орташа таланттардың сөйлеуіне жол береді. Сірә, өзімнен зор шықпасын деу.

***

Біреулер дембіл-дембіл, арақідік кеш өткізуге құмар. Өйткені, ел есінен шығып қаламын деп қорқады. Ал кейбір азаматтар мұндай дырдуға құмар емес. Себебі, олар қазақ аман болса ұмытылмайтынын, зердеде сақталатынын біледі. Содан кейін де бұл мәселеге бас қатырып, арамтер болмайды.

***

«Әй, өзім де құмын ғой, октябрьден арыға бармаймын» деген екен біреу ілгеріде. Қазіргі жазармандардың кейбірінің тірлігі де осыған ұқсас.

Тәрбие деген осы-ау, шамасы

«Біздің тұқымнан да бір айтулы алқаш шықпады-ау деп алаңдаулы едім, әйтеуір, сен шықтың ғой» деді бірде бір ағамыз інісіне.

«Қазақ сөзге тоқтайтын халық» деген пікірге осы жолы иландым. Сол інішек көп ұзамай арақты тастады.

***

Қызым Қаламқас «әке, мына газеттерді тастай берейін бе?» – деп телефон шалды. Тәрбие деген осы-ау, шамасы.

***

Кісі баласы – пенде. Тіпті, Архимедтің өзі (тартылыс заңын ашқан адам) жерді аударып жіберейін бе, тіреушісі болса да деген ғой.

***

Өз елінің атағынан, марапатынан бас тартуды ерлік санайтындар бар. Егер еңбегім сіңіп жатса маған өз елім, мемлекетім ағаш медаль берсе де алар едім. Өйткені, ол менің елімнің, Тәуелсіз елімнің наградасы ғой. Егер әлгі бас тартатындарға, бәлкім, қазіргі атағына қанағаттанбайтындарға «Халық қаһарманы» атағын беремін десе, әжептәуір ойланар еді.

***

Әдетте, құсатын адам, әсіресе, запыран құсатын адам жаны шығып кете жаздамай ма, ал мен күлімсіреп отырып құсқан адамды көрдім.

***

Бір нейрохирург демалыстан орала салысымен екі қолы алдына сыймай, «маған бас әкеліңдер» депті. Әрине, адамның басын сұрайды ғой.

***

Қызып алған бір әнші «тірі даусымды сағындым» деп жылапты.

***

«Осы бір кісі алпысқа келді. Бірақ, шашы әлі қап-қара» – деді бір әріптес.

Айтпаса сөздің атасы өледі. Тағы бір әріптес тіл ұшына келген сөзді іркіп қала алмады. «Бұл кісі өзінің шашы қара болғанымен, талайдың шашын ағартты ғой...».

Қали СӘРСЕНБАЙ,
жазушы

ӨЗ КӘСІБІН ШЕКСІЗ СҮЙДІ

Сұлтан Сүтбаев ағамыз Қарағанды облысының Аралтөбе ауылында дүниеге келген. ҚР «Жер қойнауының «Құрметті барлаушысы».

«Кен қорларын бірінші ашушы», Шет ауданының «Құрметті азаматы». Қазақтың тау-кен институтының түлегі, инженер-гидрогеолог.

Орталық Қазақстан геологиялық басқармасының Ақадыр геологиялық барлау экспедициясында аға техник-гидрогеолог, гидрогеолог, аға гидрогеолог, экспедиция басшысы болып істеді.

Ақадыр аудандық қоршаған ортаны қорғау басқармасының төрағасы, Орталық Қазақстан жер қойнауын бақылау аумақтық басқармасының Балқаш және Жезқазған аймақтық инспекцияларынының бас маманы, «Қазақмыскорпорациясы» ЖШС-і «Жезқазған түстімет» ӨБ-де бас геологтың орынбасары. Оның басшылығымен және тікелей қатысуымен Сарысу жерасты суларының кен орындары тобын ашып, барлау жұмыстарын жүргізіп, Ақшатау және Ақжал кеніштері үшін Жәмші және Қарабұлақ жерасты суларын барлап, болашақ Ұзынжал кен орнын сумен қамтамасыз ету мақсатында Киікті, Сарыбұлақ, Үшбұлақ-Атасай жер асты суларының қорларын барлап, Ақадыр кентінің суға мұқтаждығын өтеу үшін Талдыеспе жерасты суларының қорларын мемлекеттік қор комиссиясында бекітеді.

«Құрмет белгісі» орденімен, «Еңбек ардагері», т.б. медальдарымен марапатталған.

1980 жылы оқуымды бітіріп, екі тілде шығатын Ақадыр аудандық газеттеріне орналастым. Алғаш тілші, көп ұзамай өнеркәсіп бөлімінің меңгерушісі болып шыға келдім.

Айтары жоқ, Ақадыр өнеркәсіпті аудан болатын. Теміржолы бар, Ақшатау комбинаты бар, оған салынып жатқан Көктіңкөлі және Қайрақты комбинаттарын қосыңыз. Одан тыс Ақадыр барлау экспедициясы орналасқан.

Алғашқы мақаламды осы экспедициядан бастағам. Не де болса нардан жығылайын деп, бастығының өзіне барайын. Бастығының қазақ екендігіне қарай райланып кіргем. Алайда кіріп шығушылар арасында өзім түстестер көріне қойса, кәне? Мұның өзі аяғымды тартуыма себеп болды-ау деймін. Іздеп келген адамым Сұлтан Сүтбаевты сырт естуім ғана бар. Міне, енді алдында отырмын. Міне, қызық, сауалды мен емес, ол кісі қойсын.

– Кім болып істейсің? – байқаймын мені жассынып отыр.

– Өнеркәсіп бөлімінің меңгерушісімін.

– Не бітірдің?

– ҚарМУ-дің филфагын. Бұрын Алматының политинде оқығанмын... Ақшатаудың шахтасында істегем...

Ағамыз сонда ғана жібіді-ау деймін.

– Кейінгің жарамаған. Әсіресе, қазақ баласына. Мен де химик болуды армандағам, алайда маңдайыма геолог болуды жазған екен. Оның ішінде гидрогеологпын. Атауы айтып тұрғандай жерасты суларының маманымын.

Ол кезде суға кім мән берген. Шындығында, қазақ даласы суға тапшы екен. Заманында жүз жыл бұрын ашылған кеніштер осы су тапшылығына қарай игерусіз келген екен. Оған өзіміздің Балбыраудың темір, Бозшакөл мыс кен орындарын айтсақ та болады.

Мұндай кен орындары Ақадыр, оның ішінде Ақшатау өңірінде де жеткілікті болатын. Әсіресе, сол тұстары қарқын алған Ақшатау кеніштерінің су көздері сарқыла бастаған. Сол кезде қанатына шып ілестірген қарлығаштайын Сұлтан ағаларым жетіпті. Ақшатау кен-байыту комбинатын нәрлендірген Жәмші жерасты суының қорын осы Сұлтан Сүтбайұлы ағамыз анықтапты. Айтып отырған Көктіңкөлі, Қайрақты кеніштерін игеру үшін де су көздері керек. Онан сырт елді мекендердің қалыпты өмір сүрулері үшін су ауадай қажет.

Осыдан бастап менің геологтарға деген көзқарасым өзгерсін. Менің балалық шағым өткен Ақшатауда геологтардың барлау экспедициясы болды. Ондағы өмір бізге романтика болып көрінетін. Гитара асынған сақалды жігіттер өздері жатқан жұмбақ бір әлем еді. Мен алдымда отырған қасқа маңдайлы ағамды солардың қатарына ойша апарып қояйын. Жоқ, олардың қатарында елестете алмадым. Бұл кісі бірден ақылман болып туа салған сынды көрінсін.

Ал мамандығына келсек, сөз жоқ, өз ісінің білгірі, тамыршысы еді. Ақадыр өңірінен су да тапқан, кен де тапқан. Сарысу тобындағы жерасты суларын барлап, қорын анықтаған. Қарабұлақ су көзін ашушы да осы Сұлтан ағамыз. Ақадыр кентін нәрлендіріп тұрған Талдыеспе, Мойынты халқы тұтынып отырған Киік жерасты су қорын ашушы да осы Сұлтан ағамыз дегенге сеніңіз.

> **Сұлтан Сүтбайұлы бұрынғы Қазақ тау-кен институтын бітірген. Геология мамандығы бойынша. Оның ішінде гидрогеологы. Бір жазумен Ақадырдан бірақ шыққан. Онда да өзін ойламаған. Өмірлік жары Ғалиясының ертеңін ойлаған. Ал жары болса қазақ тілінің маманы болатын. Басқа жерлерде жұмыс болғанымен қазақ тілді мектеп болмағанды. Ал геологтың жұмысы белгілі. Айлап үй қарасын көрмейтін уақыттар аз болмайды. Соның бәрін бір адамдай бастан өткерді.**

Кірген үйінің төрін терін тамшылатып алды. 1969 жылы Ақадыр геологиялқ барлау экспедициясының бастығы болып тағайындалды. Ағамыз сол тұста бар-жоғы отыз үш жаста болатын. Жалпы, мұндай ірі қызметке қазақ балалары ол кезде іліге бермейтін. Сұлтекең ел сенімін ақтады. Жиырма жылдай бірінші басшы болды. Су іздеп, кен іздеп қоймай Ақадырдың гүлденуіне атсалысты. Геологтар қалашығын тұрғызуға мұрындық болды. Мәдениет, спорт сарайларын салуға қол жеткізді. Жетпісінші жылдардың ортасында Ақадыр өз алдына аудан болып отау құрды. Мұның өзі геологтар жұмысына жаңа қарқын берді. Оның үстіне Жоғарғы Қайрақты комбинатының құрылысы басталған. Бұл комбинат одақтық бесжылдық құрылысы деп жарияланған. Одан бұрын Ақжал кенішіне де осындай республиалық мәртебе берілген.

Сол жұмыстардың басында тұрмаса да қасында тұрғаны айдай анық. Қашан барсаң да осындай себептермен мұрнына су жетпей жүретін. Арманшыл жас жігіт осы Ақадыр топырағында шынықты. Маман гидрогеолог ретінде қалыптасты. Енді оны сонау Одақтың өзі іздейтін болды. КСРО Гидрогеологиялық картасын жасап шығаруға қатысты. Бұл мойындау еді. «Жерасты кен орындарын алғашқы ашушы» атанды. Орталық Қазақстан геологиялық басқармасына қарасты құрылымдар арасында Ақадыр барлау экспедициясы алда жүрді.

Жоғарғы Қайрақты аталмыш мәртебесіне қарай Орталықтың назарында болды. Сол кездегі Совминнің төрағасы Рыжковтың келуі соны көрсетсе керек. Сол төралқа жиынға Сұлтекеңдер қатысқан. Өйткені осы кен орнына Сұлтан ағаның да қатысы бар еді. Вольфраммолибден кендері қорғаныстық маңызы бар кен орнына жатады. Ал осы кен орнын Сұлтекең басқаратын Ақадыр геологиялық барлау экспедициясының геологтары ашқан еді.

Ол кезде аудандық партия комитетінің хатшысы Жазкен Томпиев деген ағамыз болатын. Ол кісі де политті бітірген. Геолог болатын. Бір күні сол кісі қоңырау шалды. Кіріп кет деп. Барсам құпиялап сөйлеседі.

– Сұлтан ағаң жөнінде материал дайында, – деп.

Сөйтсем, осы қорғаныстық маңызы бар өнім шығаратын Жоғарғы Қайрақты комбинатын өндірістік пайдалануға беру және дайындау тобының жобасы Одақтың Лениндік сыйлығына ұсынылыпты.

Қолма қол жазып, хатшының алдына қайта бардым. Жазкен Қалиұлы:

– Геолог ағаң да, кеніш ағаң да, бәрі де дұрыс. Ал негізі біздер ол кісіні Кенаға дейміз, – деп тақырыбын өз қолымен Кенаға деп өзгертіп еді.

Материал дайын болғанымен қуанышты хабар кешіге берді. Тоқсан бірде тамыз оқиғасы басталды, көп ұзамай Одақтың өзі де құлады. Жасыратыны жоқ, өзіміз ала алмағандай күй кештік.

Алайда мұнан ақадырлықтардың Сұлтекеңе деген құрметі еш кеміген жоқ. Алпыс жылдық мерейтойына орай өткен тойын ұйымдастыруға атсалыстық. Інілік құрметімізді көрсеттік. Ағамыздың қырық жылдан астам уақыты осы Ақадыр топырағында өтті. Ауданымыздың Құрметті азаматы атағына ие болды.

Ақадыр топырағы ағамызды еліне, қалды Одаққа танытты. Қазақстан Республикасының Құрметті геологы, КСРО-ның кен барлауының үздігі атанды. Ғалия апамыз да абыройға бөленді. Қазақстан мұғалімдері съезінің делегаты болып, жерлестерін бір көтеріп тастады. Халық ағарту ісінің үздігі атанды.

Біздер ұзақ араласып, хабарласып тұрдық. Кейінде қай жерде де геолог маманы қат болып кетті ғой. Туған өңіріне – Жезқазғанына оралғанымен шалжиып жата алмағанын білетінмін. Әуелі «Центрказнедраға» қарасты Жезқазған аймақтық геология және қазба байлықтарды пайдалану инспекциясында істеді. 2007 жылы «Жезқазғантүстімет» өндірістік бірлестігі бас геологының орынбасары қызметіне шақырылды.

Сұлтекеңді сексеннің сеңгіріне шықты деп айта алмайтын едік. Беріге дейін ширақ, зердесі тастай, бұр,ағы ескі күндерді күні кеше көргендей айтып отыратын. Беріге дейін аталмыш өндірістік бірлестіктің инженер-геологы қызметінен ажыраған жоқ.

Сұлтекеңмен тағы бір бауырласа түсетін жеріміз – ол кісі жиі болмаса да қолына қалам ұстап қоятын. Біраз дүниесін Ақадырда аудандық газетте редактор болып тұрғанда басқанбыз.

«Геология және қазба байлықтарды қорғау» республикалық журналына ғылыми мақалаларымен көрініп жүрді. Одан «Жер сыры мен жан сыры» деген пайымдық эссе кітабы шықты. Алғысөзін жазушы ініміз Кенжебай Ахметов жазыпты.

Сол Кенжебай бауырым дәл атқанындай, «Сұлтекеңнің өз мамандығына деген құрметі, сүйіспеншілігі, мақтанышы ұдайы аңдалып тұрады».

Соң айтайын дегенім, Сұлтекең саясаткер адам-ды. Ол кісінің саясаты – су. Су үшін қақтығыстар әлемде әлі жүріп жатыр. Су саясаты саналарда да жүріп жатыр. Сол үлкен саясаттың басында Сұлтан ағамыздың жүргені баршамызға мақтаныш еді.

Сұлтекең жөніндегі бірінші мақалам шықпай қалған. Ол кісі жөнінде жазған екінші мақалам осы болды. Біріншіі мақаладан тек тақырыбы ғана ауысты. Кенаға деген.

Т.ӘКІМЖАНҰЛЫ,
Жезқазған

ҰЛЫЛАРДЫҢ ҚАСИЕТІ ДАРЫҒАН ҚАЙРАТКЕР

Көпті көрген адамның болмысы да бөлек болады. Әңгімелескен ортада адамдық, кісілік келбеті мен тау тұлғасы бірден көрінеді. Әр сөзінен зиялылықтың лебі есіп тұрады. Мен Сұлтанбек Қожанов атындағы қайырымдылық қорының президенті Мұқан Әбдіраманұлын осындай азамат дер едім.

Ол кісімен таныстығым

15-20 жылға таяп қалды. Қашан көрсең, бір қалыпта, асықпай баяу, баппен сөйлеп, көпті көргені бірден көзге көрініп тұрады. Қарттыққа аяқ басса да белсенді. Қожановтың есімін ұлықтау жолында қаншама ұлы іс тындырды. Бірақ марқайып, масаттанған жоқ. Істеп жүрген жұмыстардың бәрі ұлт үшін. «Кейінгі ұрпақ ¬Қожановтың қайраткерлік қырын ұмытпаса» дейді.

Үш принципті ұстанған тұлға

Сұлтанбек ұлт мүддесін қорғап өткен, қазақтың бағына туған асылымыздың бірегейі. Оның қазақ үшін жасаған жанкешті еңбегі ешқашан дау тудыра алмас. Ұлтын сүйіп, артына өшпес із қалдырған Сұлтекең ұлықтауға лайық. Ал тұлғаны тану, бағалау, жарыққа шығару ұрпақтың еншісінде. Өлгенді тірілтуге бола ма? Әрине болмайды. Бірақ өлгеннің рухын сақтауға болады. Өлгендердің рухы ақ қағаздың бетінде, тірілердің жүрегінде сақталады. Өлгенді тірілту деген осы.

– Мен Алматының төріне Сұлтекеңе арнап, ескерткіш қойдым. Қолымнан келгені осы болды. Ендігі мақсат – Сұлтанбек Қожанұлының атына берілген мектепті заңдастыру. Сұлтанбек халқымызға қазақ деген төл атауын қайтарды. Сұлтекеңнің ықпалымен «Ақмешіт» қаласының аты «Қызылорда» болып өзгертілді. Сондықтан Сұлтанбек Қожанұлының күрескерлік қасиетінен үлгі алуымыз керек. Алланың маған артқан аманаты болар, Сұлтекеңнің қайраткерлік қырын кейінгі ұрпаққа жете таныту үшін тынбай жұмыс істеп келемін, – дейді Мұқан Әбдіраманұлы.

Сексенге аяқ басқан ағамыз әлі тың. Қуат берсін, әлі де қайраткерлік жолын жалғастыра береді. Қожановтың ескерткішін орнату барысында қаншама кедергілерге кездесті. Бірақ аманат арқалаған аға жеңіп шықты. Кейде атқамінерлерге, ағайын арасын ала тайдай бүлдіріп жүргендерге де хат жазып, қатты айтатыны бар. Мұндай сәтте кейбіреулер оны түсіне бермеуі мүмкін. Бірақ қайраткер ағамның сөзінде қашан да туралық, әділдік бар. Ол үш принципті ұстанған қайраткер.

– Бірінші байлық – денсаулық, екінші байлық – ақ жаулық, үшінші байлық – он саулық. Біріншісі – денсаулық, ол түсінікті. Екіншісі –ақылды әйелің, үшіншісі – ішер ас, киер киімің болсын дегені. Мен осы үш принципті ұстанған адаммын. Ең үлкен байлығым –елімнің амандығы, халқымның тыныштығы, ағайынның ынтымағы. Ал өз байлығым – ойлайтын ойым, көретін көзім, сөйлейтін тілім, жұмыс істейтін қолым, жүретін аяғым. Үйде ақылды, арлы, жансерігім жақсы әйелім отыр. Киетін киім, ішетін асым, өмірімді жалғастыратын ұл-қыздарым, балаларым бар, – дейді Мұқан Әбдіраманұлы.

Ол Қожановтың ескерткішін тұрғызуға жинаған қаржысын салды.Кей азаматтар там-тұмдап ақшасын қосты. Ескерткіш салтанатты жағдайда ашылды. Ашылу рәсіміне қазақтың игі жақсылары мен жайсаңдары келді.

Мұқан ағаның ойынша, «Қожановты таныту тұрғысындағы мұндай игі жұмысқа көп қаражат, насихат керек. Түсінігі бар қалталы азаматтар жоқ емес. Ұйымдастыратын, ұйтқы болатын ер керек». Ендігі ойы – мектепке қайраткердің атын беру. Қостаушы көп, бірақ бюрократиялық кедергілер істің тезірек жүзеге асуына мүмкіндік бермей тұр. Бірақ түбінде ақиқат, әділеттілік жеңетініне сенеді.

Ұлылардан бата алған

Мұқан аға Түркістаннан 40 шақырым жердегі «Үкаша ата» қырық құлашты құдығының етегіндегі «Ақсары» елдімекенінде дүниеге келген. Әкесінің інісі Әбдірейім атақты «Қарнақ» медресесінен білім алған ғұлама молда болған. Сол кісінің Мұқан ағаның құлағына азан шақырып қойған есімі Мұбәрак екен. «Мұбәрак» араб тілінде «Алладан бата алған» деген ұғымды білдіреді. Жүре келе аға-апалары оны Мұқан деп атап кетіпті.

Ол Кентау қаласындағы Ы.Алтынсарин атындағы мектепте оқыды. Біз бекер айтып отырған жоқпыз. Мұқан аға қазақтың ұлы тұлғаларынан бата алған азамат. Балалық шақтың бал дәмін сағынышпен еске алады қазір.

– Есімде, сабақ біткен соң, сыныпты жуып-тазалап кету – оқушылардың міндеті. Кезек бізге келді. Ұзын дәліздің ана басында үш кісі келе жатты. Біреуі – мектеп директоры Аппақша ағайымыз. Екіншісі-орыс, үшіншісінің жүзі таныс. Әлгі кісі «нешінші сыныпта оқисың? Жақсы оқы, талабыңа жет» деп батасын беріп, басымнан сипады. Сөйтсем, бұл ұлы жазушымыз Мұхтар Әуезов екен. Ұмытпасам, бұл 1961 жылдың сәуір айы болатын. Әуезовтің оңтүстікке соңғы рет келуі екен, – деп еске алады Мұқан аға.

Бұл ғана емес, бір концертте үйып ән тыңдап отырған бала Мұқанға бірнеше сұрақ қойып, ұлы композитор Шәмші Қалдаяқов та бата берген екен.

«Кентаудан Мұрат жездем келді. Мені «Жетісу» мейрамханасына ертіп апарды. Кешкілік ондағы музыканттар «Бақыт құшағында» әнімен мейрамхана отырысын ашады екен. Бір кезде артымнан бір кісі «Әй бала, бұл кімнің әні?» деп сұрады. – Әннің аты – «Бақыт құшағында». Оны Шәмші Қалдаяқов ағамыз шығарған» деп жауап бердім.

– Қарағым-ау, сол Шәмші ағаң менмін. Балам, оқуыңа түсіп кет, – деп ақ батасын берді. Басымнан сипағаны есіме түссе, әлі күнге дейін елжіреп, жылағым келеді. Жарым көңіл қойшының баласына жылы сөз айтудың өзі де үлкен бақыт, – деп еске алады Мұқан аға.

Сол жылы Қазақ ауыл шаруашылығы институтының механика факультетіне оқуға түсіп, оны 1973 жылы бітіріп шықты. Жұмыс барысымен кездесскенде екі мәрте Социалистік Еңбек Ері Жазылбек Қуанышбаев атамыз да арнайы батасын беріп еді. Не бары 34 жасында Халық Комиссарлар Кеңесінің төрағасы болған Нұртас Оңдасынов 1974 жылы Мәскеуден Алматыға «Парсыша-қазақша» сөздігін шығаруға келді. Мұқан аға күтіп алып, кеткенше көлікпен алып жүреді. Мемлекет қайраткері адалдық пен тазалық, әділеттілік туралы көп әңгіме айтады. Батасын береді.

Ұлылардан бата алған бала сөйтіп ерте есейді. Табанына тиген туған жердің ыстығын әлі ұмытқан жоқ. Қызметтік өмір жолы ашық болды. 1973 жылы Министрлер кабинеті жанындағы Кәсіптік білім беру жөніндегі Мемлекеттік комитетке қызметке орналасты. 1974 жылы Орталық комсомол комитетінің шақыруымен ауыл жастары бөліміне ауысты. Бірақ істей алмады, ата-анаға қарауға адам керек. ¬Ата -ананың ауыр науқасқа шалдығуына ¬байланысты, 1976-1978 жылдары елге барып, совхозда инженер болып еңбек етті. Анасы өмірден өткен соң, Ауыл шаруашылығы министрлігіне қызметке қайта келді.

Мұқан аға қазақтың көп біртуар перзенттерімен дәмдестұздас болды. Солардың ішінде, әсіресе Дінмұхамед Ахметұлы Қонаевтың орны бөлек. 1991 жылы ¬Дінмұхамед Қонаевқа диктор, тележурналист Т.Өтебаев, дәрігер К.Бекмұхамбетов үшеуі арнайы үйіне барып сәлем береді.

– Мен Димекеңді адами, қария қалпында көрдім. Жылы ғана жымиып отырып, адамды баурап алатын Димекең кез келген жанды өзімен тепе-тең көріп тілдесетін. Димекең сол кезде өзінің ¬ата-тегі туралы көп әңгіме айтып беріп еді, жарықтық, – дейді Мұқан аға.

Ауыл шаруашылығы министрлігінде істеген соң, Мұқан аға егін-терімнің жайын толық білді. 1992 жылы республикада егін бітік шықты. Сол кездің өзінде елде 2 140 совхоз бен 400 қолхоз бар еді. 1990 -жылдар басында жекешелендіру желеуімен совхоздар мен қолхоздар асығыс таратылып жатты. Бұған сол кезде Премьер-министрдің орынбасары болған Б. Тұрсынбаев пен М.Әбдіраманұлы қарсы шықты. Ал таратудың ақыры не болғанын кейін өмірдің өзі көрсетіп берді.

Сол жылы көктемде Президент аппаратына ауыл шаруашылық жөніндегі кеңесші болып, Еркін Әуелбеков келді. Мұқаңа «келесі жылы Президент аппараты жанында Республикалық штаб, астық жинау орталығын ашамыз, соны сен басқарасын, дайын бол» дегенді айтады. Мұқан аға үш облысты басқарған, Социалистік Еңбек Ері Еркін Әуелбековпен де үш айдай істес болып, оның да батасын алады. Егін орағы аяқталмай жатып, Е.Н. Әуелбековті зейнеткерлікке шығарып жібереді. Егін орағы бітік шығып, 1992 жылғы 13 қарашада тұңғыш Президент Мұқан ағаны Құрмет грамотасымен марапаттады. Сол жылы республика диқандары 34,5 миллион тонна астық алды. Мұқан Әбдіраманұлы осы орайда «өмірлік тәжірибесі мол, ел құрметіне бөленген абыройлы азаматтармен бірге болып, ақыл кеңесін естіп, батасын алу өзі үшін үлкен мектеп болғанын» айтады.

– Ойда жоқта мені жақсы көңіл күйге түсірген Қасым-Жомарт Тоқаевтың «Нұр мен көленке» кітабы болды. Егемен ел, тұңғыш қазақ дипломатиясы туралы, тәуелсіздіктің нық басқан беталысы мен бел асуы байыппен жазылған бұл кітап халықтың көңіліне үміт отын жағады. «Досым Қасым-Жомартқа асқан ілтипатпен және ізгі тілекпен», – деп кітабына қолтаңба берген АҚШ-тың бұрынғы мемлекеттік хатшысы Колин Пауэлдің осы бір шуақты пікірі жанымды марқайтты. Сондықтан Президентіміз Қасым-Жомарт Тоқаевқа қолынан келер кемел іс, кемел еңбегінізбен ұлтымызға қамқорлығыңызды көрсете беріңіз», – деп тілегін білдірді Мұқан аға.

Тату үйге тақсірет жоламайды

Жар таңдауда қателеспеген ләзім. Мұқан аға Нұрбике апамызбен бірге 55 жыл қатар өмір сүріп келеді. Мұндай бақытқа жеткен де, жетпеген де бар. Шүкіршілік етеді қазір. Апамыз Алматыдағы сол кездегі Қыздар педагогикалық институтын бітірген.

– Үйлену оңай, ал үй болу есті жігітке бір-ақ рет берілетін бақыт. Білген кісіге әйелің басқа киген тәж. Жарына құрметпен қараған кісі екі дүниеде тәтті ғұмыр кешеді. Біз елу бес жыл бірге өмір сүріп келеміз. Қазақ «бағы бар жігіттің жары өзіне тең келер» деп тегін айтпаған.

Ол – алтын асықтай төрт баламның анасы, үш немеремнің әжесі әрі жанашыр досым. Мына дүниеде мені бағалайтын жалғыз адам болса, ол – Нұрбике.Қиындықты, қызықты, жоқшылықты, тоқшылықты да көрдік.

Бала кезден ұлттық құндылықтың уызына жарып өстік. Жалпы адамға бала жастан ең керегі ұят деген ұлы қасиет. Қазір «ішіме сыйған қыз сыртыма да сыяды» дейтін аналар, «өзім үшін бір бала туып алайын» дейтін кәрі қыздар көбейді. Ең үлкен қасірет осы емес пе? Бүгін ата анасы ажырасса, ертең ұл-қызы да ажырасады. Отбасында әке-шешенің тәрбиесін қатар алмаған ұрпақтың ертеңгі болашағы не болады? Осы мәселе мені қатты алаңдатады. Сондықтан жастарға айтарым, қиындыққа сынып кетпеңдер. Отбасының бақыты – ерлі-зайыптының өз қолында, – дейді М.Әбдіраманұлы.

Мұқан ағаның ойынша, «халық жаңаша өмір сүруге дайын. Көреген Ахаңдар осылай болатынын біліп, 90 жыл бұрын «біз тірі болуымыз керек, тірі болуымыз үшін ірі болуымыз керек» деп дабыл қақпап па еді. Олай болса мәселе халықта емес, мәселе басқару жүйесінде. Қазақта «тек» деген түсінік бар. Тегі жаман немесе өзі жаман жан отанына адал қызмет ете алмайды. Оған ашкөздік пен тойымсыздық қана тән. Қазақ ондайды «топырағы жаман жерден жаратылған» деп атайды. Адалдықтың үлгісі ретінде Ж. Шаяхметов, Ж.Тәшенов, Н.Оңдасынов, Д.Қонаевты атауға болады. Сондықтан ар-ұят, тектілік жайында жас ұрпақты дайындайтын патриоттық бағыттағы мектеп ашқан дұрыс». Мұқан ағаның бұл пікірін біз де қуана құптадық.

Берік БЕЙСЕНҰЛЫ,
«Ана тілі»

РЕТРО-СҰХБАТ

Бір дәуірдің куәсі еді

Ғасыр жасаған актриса Хабиба апа Елебекова тұтас тарих, шалқар шежіре еді. Хабиба апа бізбен сұхбатында да атақты әріптестері туралы сүйсіне әңгімелеген-ді. Сонымен қатар, бұрын онша ашық айтылмаған, мүмкін дүдәмалы бар кей жайттарды да қозғады. Сұхбат сол кезең, сол атмосфераны, сондағы қоғамдық ахуал, қарым-қатынастарды «қайта қалпына келтіре» сезіндіретінімен бағалы.

– Хабиба апа, әңгімені театр өнеріне, қара шаңыраққа келу тарихыңыздан бастасаңыз. Театрдағы алғашқы ролiңiз Ж.Шаниннiң «Арқалық батырындағы» Қарагөз екенi белгiлi.

– Сахнаға алғаш рет елде, Қарқаралыда шықтым. Алматыдан көп адам келіпті, ішінде Қалибек Қуанышбаев пен Жүсіпбек Елебеков бар. Қаллеки бізбен «Малқамбайды» қойды, онда маған Хадишаның ролін берді. «Құдай атқан Малқамбай, не болды жұртты бір-біріне шатастырып» дейтін репликасы бар. Соны жеріне жеткізіп айтып едім, «міне, міне, дұрыс» деді Қалибек-Қаллеки, сонсоң «кімнің қызысың?» деп сұрады. «Қарақбайдың». «Ойбай-ау, Дәлиләнің сіңлісісің бе?». Ол бір қиын кез еді. Әкем халық жауы болып, Атырауға айдалып кеткен. «Мен сені Алматыға әкетемін, мұнда қалдырмаймын» деді Қаллеки.

Алматыға 1935-жылдың 4-тамызында келдік. 12-тамызда Қаллекидің әйелі босанды. 5-қыркүйекте қазақ театрына келдім. Комиссия көреді екен. Ешқайсысын танымаймын. Ішінде Серке ағай бар екен, оны да кейін білдім ғой. Маған берілген тапсырма: «Қыстың күні. Жер тайғанақ. Су алуға құдыққа келдің, қалай аласың суды? Соны ойна» деді. Мен ұялып тұрмын. Сонда Серке аға келіп, иегімнен көтерді. «Көтер басыңды! Театрда істейтін адам бұлай болмайды» деді. Сонсоң бар жігерімді жанып, берілген тапсырманы орындауға кірістім. Мойнымдағы иінағашты жерге қойдым да, құдықтан су тартып, оны қайта иінағашқа іліп, су әкетіп бара жатқан бойжеткенді көрсеттім. Мұным комиссияға ұнады білем, жұмысқа қабылдады. Сонда театрда Сәбира да жүр екен. Сол мен келген жылы театрдың құрылғанына тоғыз жыл ғана болыпты. Театрдағы алғашқы ролім Жұмат Шаниннің «Арқалық батырындағы» Қарагөз. Ол кезде Жұмат Орал театрында режиссер, ал, пьесаның екінші қойылымы екен. Арқалықты Қапан Бадыров, оның әйелі Қарагөзді Құрманбек Қуанышбаевтың бірінші әйелі Зура Атабаева ойнайды. Қалибек Қуанышбаев – Хан ролінде, Серке аға оның – Уәзірі. Есімде, Елубай Өмірзақов Бақсыны ойнады. Елаға сахнаға Бақсы болып шыға келгенде зәрем ұшқаны бар. Ол бір батырлық-эпикалық, көтеріңкі спектакль болды.

Жұмат Шанин қазақтың алғашқы режиссері болды ғой, театрдың көп кем-кетігін жөндеген, режиссер дегеннің не екенін, кәсіби шарттарын театр алғаш рет сол азаматтан үйренген. Жұмат аға туралы сөз болғанда мына бір жайды айтпай кете алмаймын. Бұл бір аянышты жағдай және ондай үлкен тұлғалардың өнерге берілгенін, ұлт намысын ойлағанын анық көрсетеді ғой деймін. 1927 жылы Мәскеуде алғаш рет қазақ өнерінің күндері өтетін болып, оған жақсылап дайындық жүрген. Әбден іріктеп, таңдап алынған он бір адамды дайындаушы режиссер Жұмат ағай екен. Ол делегацияда менің туған апайым, аяулы Дәлилә Қарақбайқызы да болған. Жолай пойызда Жұмат пен Жанбикенің баласы аяқ астынан қайтыс болыпты. Зар илеген Жанбикеге сонда Жұмат: «Жанбике, сабыр ет, менің де жаным шырқырап отыр, мұндағылар білсе, жолда түсіріп тастайды, айдалада қайда қаламыз? Не де болса Мәскеуге жетейік, жылама» деп тоқтау айтыпты. Содан қазақ делегациясы поездың қызметкерлеріне ештеңе білдірмей, Мәскеуге жетіпті. Мәскеуге жеткен соң нәрестені жерлеуге Құрманбек пен Елубай кетіпті. Мәскеуде Ұлттар Кеңесінің 2-съезінен кейін қазақ делегациясы өнер көрсеткен. Жұмат жаратылысынан өте сыпайы, мәдениетті, артық сөзі жоқ жігіт еді.

– Театрға Ж.Шаниннен кейін орыстың кәсіби режиссерлері шақырылыпты. Солардың бірі Мәскеу Театр училищесін бітірген Иваново-Вознесенск облысында Кәсіподақ жұмысшы театрында режиссер болып жүрген Илья Григорьевич Боров екен. 1934-жылы 35 жасында оған РСФСР еңбек сіңірген артисі атағы беріліпті. М.Әуезов театрына бас режиссерлікке 1935-жылы келген ол 1936-жылы Қазақстанның халық артисі атағын алыпты. Ол кәсіби мамандарға қатты зәрулік бар кез ғой. Театрда 1938-жылға дейін болған Боров Н.Погодиннің «Ақсүйектерін», Гогольдің «Ревизорын», Майлин мен Мүсіреповтің «Амангелдісін», М.Әуезовтің «Алма бағындасын» қойыпты. Кейін Қырғызстанға ауысып кетіпті. Ал, Боров пен сіз театрға бір жылы келіпсіздер.

– Орыс режиссерлерінің ішінде Михаил Насонов театрға Илья Боровтан бұрын келген. Бірақ, Боров мықты режиссер еді. Орыс режиссурасы мектебін алғаш рет сол кісіден көрдік. Ол Насоновқа қарағанда актермен тыңғылықты жұмыс жасайтын, әрбір сөздің мағынасын жеткізе түсіндіретін. 1937-жылы «Ревизорды» қойды, онда мен Пошлепкинаны ойнадым. 1936-жылы қазақ өнерінің Мәскеудегі онкүндігіне 300-ден аса адам бардық. Сонда И.Боров апарылатын қойылымдарды түгелдей қайта қарап, көркемдік жағын күшейтуге еңбек сіңірді. Оның «Қыз Жібектен» Төлегеннің әкесі Базарбайдан бата сұрайтын эпизодының сахналық шешімін керемет тапқаны есімде қалыпты. Бұрын сахнаның әр тұсында шашырап, бет-бетімен тұратын кейіпкер-актерлердің орнын дәл белгілеп, Базарбайды сәл жоғарырақ орналастырды. Сонда әрқайсымыз өз орнымызда «Базеке, батаңды бер!» деп қол жаятын көрініс бүкіл сахнаны алып, мағыналы да өте әсерлі шыққан еді.

– Театрда бұл кездері Михаил Насонов, тағы басқа да орыс режиссерлерімен қатар актерлер, сондай-ақ ара-арасында Әубәкір Ысмайылов, режиссер Нұрғали Бейсековтер спектакльдер қойыпты. Сонсоң, әрине, Шәкен Айманов. Сіз олардың спектакльдерінде роль ойнадыңыз ғой. Олардың әрқайсының спектакль қою, актерлермен жұмыс ерекшелігі неде еді? Адами қасиеттері ше?

– Шәкен деген бір таусылмайтын жыр ғой. Ол туралы мен үлкен мақала жаздым, Ақан серісі туралы жеке жаздым. Бір әңгімеге сыймайды, айналайын. Ал, сен айтып отырған өзге режиссерлер бірер спектакльден қойды. Мысалы, Әубәкір Ысмайылов барын салып жұмыс істеді. Ол «Қозы Көрпеш-Баян сұлуды» Мәскеуден студия бітіріп келген жастармен жақсы қойды. Әубәкір сөзге қатты мән беретін. Нұрғали Бейсеков те біздің театрда көп болмады. Бірер спектакль ғана қойды. Ол Әмина Өмірзақованың бірінші күйеуі ғой. Кейін Әмина Кәмәсиге тұрмысқа шықты. Нұрғали өзінің студияда оқыған студенті Әнеш Оспанқызына үйленді. Әнеш жап-жас, әп-әдемі қыз еді. Бірақ, кейін жұмыстың бәрін қойып, Нұрғалидің жағдайын жасады, балаларын өсірді. Нұрғали байсалды жігіт еді. Әдемі киінетін, өзі өңді болды. Бізде кей жігіттер қалай болса солай сөйлей беретіні бар ғой. Нұрғалида ондай жоқ еді. Кейін кино жағына кетті. Өкінішке қарай, ерте дүние салды. Қыздарын Әнеш жеткізді, ол да біраз жасқа келді, шамасы. Қазір немере-шөберелі болған шығар.

– Нұрғали Бейсеков театрдан кеткен соң деректі кино саласында тындырымды еңбек етіпті. Ал, театрда Бальзактың «Евгения Грандесін» қойыпты. Оны неге таңдады екен және ол спектакль есіңізде ме? Немерелі-шөберелі демекші, 2010 жылы «Хабар» телеарнасынан режиссер Нұрғали Бейсеков туралы деректі фильм көрсетілді. Сценарийін жазған, фильмнің түсірілуіне мұрындық болған режиссердің немересі, Құрманғазы консерваториясын бітірген, жас музыкатанушы Меруерт Нұрғалиева. Өзі сондай бір талантты бала, білімді, мәдениетті. Өнер туралы жақсы жазады.

– Е-е, айналайын-ай, жақсы болған екен. Орнында бар оңалар деген ғой. Өнер адамдарының ұрпағы солай болса жарасады. Ал, әлгі спектакль есімде жоқ. Қазір көбін есіме түсіре де алмай қаламын. Тоқсан жеті деген оңай жас емес көрінеді.

– Асқар Тоқпанов, қазақтың кәсіби білім алған алғашқы режиссері туралы айтсаңыз деп едім. Ол кісінің алғашқы үлкен дүниесі «Абай» спектаклі ғой. Қанша дегенмен Абайдың алғаш рет сахнадан көрінуі әрі пьеса авторы Мұхтар Әуезовтің өзі спектакльдің басы-қасында болды. Оның бәрі өте бір қызық тарих қой.

– Асқар Тоқпанов Мәскеуден оқу бітіріп келіп, біздің театрда режиссер болды. Алғашқы үлкен дүниесі – М.Әуезовтің «Абайы», 1940-жылы қойды. Ол бір ерекше спектакль еді ғой. Жұртқа әсері қатты болды, репертуарда ұзақ жүрді. Дайындық барысына Мұхаңның өзі де қатты көңіл қойды. Абайдың «Сендер ме жақсылыққа қуанатын..» дейтіні бар ғой. Сонда «сендер ме» деген сөздің екпінін дұрыс қоймадың деп Мұхаң ашуланып кетіп қалғанын да көрдік. Қаллеки – Абай, қатты ойланып-толғанып жүрді, тыным таппады, көп ізденді. Жүсекеңе келеді, Абай әндерін айтқызады. Әйтеуір бейнесінің өзегін тапты-ау! Мәскеудің Кіші театрынан ба екен, жер аударылып келген бе, бір мықты гример бар еді...

– Қаллеки-Абайға грим салған Гуськов деген әрлеуші болыпты.

– Ия, ия, сол. Біздің Борис Щербаков соның шәкірті, бала кезінен келіп сол Гуськовпен бірге жұмыс істеді. Ол бір мықты шебер еді. Ең соңғы дайындық күні Қаллеки сахнаға «тоқтат!» деп гримімен шыға келгенде, біз бәріміз естен тана жаздадық. Сахнаға тірі Абай шыға келгендей. Бұл спектакльде мен Қаныкейді ойнадым. Өте ер мінезді, тәкаппар әйел етіп бейнеледім. Асқар ойымдағыдай шығардың деп разы болды. Содан кейін Ә.Мәмбетовтің «Абайында» ойнадым. Алғашында Қаллеки, Әбікендермен сахна серіктес болсам, кейін Ыдырыс, Тілектестермен сахнаға шықтым, қысқасы, «Абайда» қырық жылдан аса ойнадым. Қызым Дариға «апа, сіз қанша жыл болды ойнап келе жатқаныңызға, тіпті ұят емес пе?» деп әзілдейтін. Құнанбайды Әбікен Хасенов ойнады, қатал, дала билеушісін бейнеледі. Бұл рольді Қаллеки де ойнады ғой. Бірақ, Қаллекидің Құнанбайы Әбікенге қарағанда жұмсақтау шықты. Меніңше, Құнанбай ролі Әбікенге көбірек келетін сияқты. Құнанбайдың Меккеге кетіп бара жатқан тұсында Дәркембай келіп, оған қатты-қатты сөйлейтіні бар. Сонда Құнанбай артына қарап, «Құртыңдар мынаны зарлатпай» дегенде Ұлжанның ролiндегi мен «ойпырм-ай, мырза-ай, неге олай дейсіз. Бекер айттыңыз-ау жаңағыны» дегенімде, Әбікен-Құнанбай жалт қарайды, мен – Ұлжан да көзімді алмай отырамын, ол бұрылып кетеді. Осы бір эпизодтың өзінде Құнанбайдың болмысы ашыла түседі. Әбікен керемет күйші ғана емес, шебер актер де еді. Кейіпкерінің ішін ашып ойнайтын.

«Абай» 1950-жылы қойылғанда Абайды Қапан ойнады. Ол Шәкен қойған спектакль еді. Қаллеки – Құнанбай, мен – Ұлжан, Зере – Рахия. Зере – Рахия әл үстінде жатып, көзін ашатыны бар ғой. Абай – Қапан, мен – Ұлжан екеумізге айтады: «екеуің маған қадалып қарайсыңдар да отырасыңдар. Мен не айтам, тек әділдік пен адалдықты айтам. Тек соны айтам...» деп көзін жұмады. Бетін жауып Абай мен Ұлжан жылайды ғой, Қапан шынымен жылайтын, мен де ағыл-тегіл болатын едім. Сол спектакль, сол эпизод өткенде түнде есіме түсіп, өзім бір жылап алдым. Сол жолы Қаллеки, Серке, Елубай және Қапан Мемлекеттік сыйлыққа ұсынылды. Театрдың іргетасын қалаған осы төрт тарлан сол жолы Мемлекеттік сыйлық алды да. Осы жалпы лауреаттық деген бір жағынан жақсы, тағы бір жағынан қарағанда, адамдардың жанына тиетін, жүйкесін жейтін де нәрсе. Мысалы, спектакльде көзге түсетін роль ойнағандар іштей өзін лайық көруі мүмкін, ұсынылмаса не ұсынылып, алмай қалса – үлкен күйзеліске түсуі мүмкін. «Абай» спектаклі бойынша Сәбира ұсынылмай, қалғанына қатты күйзелген, ол туралы өзінің кітабында да жазылған.

Мен жалпы кітапты көп оқимын. Шәкеннің әйелі Хадиша да көп оқитын, көп білетін еді. Актерлер туралы қызыға оқимын. Жақсы, қызғылықты кітаптар, көп мақалалар жарық көрді. Бірақ, бір көңілім толмайтыны – бізде асыра мақтау басым түсіп жатады. Кешке дейін мақтай беретін, кемшілігін еш айтпайтын мақалалар көп, ондай дүниелер жалықтырады.

– Апа, режиссер Тоқпановтың қойылымдары туралы айтсаңыз деп едім...

– Асқардың өзге де жақсы қойылымдары болды. Б.Майлиннің «Майданын» қойды, мен Мамық ролінде шықтым. Асқарға ойыным ұнады. Ол кейіпкердің ішкі дүниесін ашуға құмар еді. Білімді, әсіресе, қазақ сөзінің қадірін, әдебиетті жақсы білетін. Абайды жатқа соғатын. Шығарманы жақсы түсінетін, ойынан шықпаған актердің бетіне айтып салатын, атақ-бедел дегенге қарамайтын. Мінезі тіктеу жан болды. Құданың құдыреті Шәкен екеуі онша жараса алмады. Жараспады дегенде, ренжіскен, ұстасқан жері жоқ. Бірақ, табиғаттары бір-біріне онша үйлеспеді ғой деймін.

– А.Тоқпанов қызмет еткен тұста театрда М.Гольдблат режиссер болыпты. Орыс режиссерлерінің ішінде 1941-1944 ж.ж. режиссер, 1944-1951 ж.ж. бас режиссер, 1951-1959 ж.ж. көркемдік жетекші болып ең ұзақ жұмыс істеген оның, сіздінше, ең мықты деген қойылымдары қандай еді?

– Ия, Моисей Исаакович ұзақ жылдар болды, жақсы жұмыс істеді, көп спектакль қойды. Солардың ең шоқтығы биігі, менінше, «Ақан сері-Ақтоқты». Халық өте жақсы қабылдады. Шәкен мен Шолпанның жұлдызды рольдері ғой! Гольдблаттың бір ерекшелігі – шымылдықты оқиға ең шиеленісті тұсқа келгенде жабатын. Көрермен енді не болар екен деп қызыға түседі. «Ақан сері-Ақтоқтыда» мен Ақтотының жеңгесі Дәмеліні ойнадым, Қаллеки – Мылқау. Ақтоқтыны Мылқауға беретін сахнасы шарықтағанда, бірден келесі сахнаға көшеді. Айтары жоқ, Гольдблат жақсы режиссер еді, мәдениетті кісі болатын.

– Ұлы Отан соғысы жылдары Мәскеу, Петербургтен өнер адамдары Алматыға келгенде Г.Товстоногов М.Әуезов театрында «Жеңімпаздар» спектаклін қойыпты. Ол кейін Ленинградтың Үлкен Драма театрын басқарды, әлемнің мықты театр режиссерлерінің біріне айналды ғой.

– Товстоногов момындау адам еді, әлде бізге солай көрінді ме. Уақытшалығын білді ме, театр өміріне мән беріп белсене араласпады. Ал, оның спектакліне қатысқан жоқпын.

– Сіз кинорежиссерлермен де қызметтес болдыңыз, біраз көркем фильмге түстіңіз. Алғашқы түскеніңіз Сұлтан Қожықов фильмі ғой...

– Киноға онша көп түстім дей алмаймын, бірақ, Сұлтан Қожықовтың бірнеше фильміне түстім. Сұлтан – мен білетін кинорежиссерлердің ішінде ең мықтысы. Кезінде оны әкесі ескіше оқуға береді, анасы ісмер адам болады. Осы Абай опера-балет театры алғаш ашылғанда Сұлтанның анасы костюм, киім-кешек мәселесінде көп көмек берген, сонда костюм цехының басшысы болды. Ағасы Құлахмет жақсы суретші еді. «Таудағы шынар» фильмінің суретшісі болғанын білемін, басқа да фильмдері бар болар. Сұлтан режиссерлердің ішіндегі төресі еді ғой. «Қыз Жібектің» алдында «Таудағы шынар», «Егер біздің әрқайсымыз» фильмдерін түсірді. Соңғы фильм қойшылар өмірінен. Төрт ай бойы Түркіменстанмен шекаралас жерде, құм ішінде түсірілді. Мен қойшының әйелі роліндемін, менің шалым, қойшылардың бастығы ролін белгілі ұйғыр актері Шамиев ойнады. Марқұм Рахия Қойшыбаева, Кененбай Қожабековтер да түсті. Ең соңында түсірілімде мен, Шамиев және Мүлік Сүртібаев пен оның әйелі, актриса Әйкен Мұсабекова төртеуміз қалдық. Құм дегеніңіз көшеді екен. Кішкентай екі бөлме. Бірінде кереуетте мен жатамын, төменде, есік жақта – Сұлтанның өзі, қалғандары ауыз үйде. Бұл осыдан елу екі жыл бұрын болған оқиғалар ғой. Фильмге түсуге 1-қыркүйекте кетіп, Алматыға 1-қаңтарда оралдым.

Сұлтан көп білетін, адал, әділ азамат еді. «Қыз Жібекте» небір керемет шешімдер бар. Солардың бірі – Төлегенді өлтіріп келген Бекежанды үш таяқтан жасалған құрсауға отырғызуы. Мұны жасау үшін ой керек қой. Өкініші – ерте кетті. Жалпы, олар тұқымымен көп білетін. Анасы опера-балет театрында істеді дедім ғой. Әкесі халық жауы болып ұсталып кеткен. Сұлтан: «Үйге әкемнің жолдастары жиналатын. Сол жиындарда қазақ халқы үшін не істеуіміз керек, дегенді ақылдасатын. Біздерге, балаларға анам: «үндемей тыңдап отырыңдар» дейтін. Ол тәрбиенің үлкені екен ғой. Бала кезде білген, көрген, естігенің еш ұмытылмайды екен» деуші еді марқұм.

– Тоқсан төртке қараған шағыңызда Досхан Жолжақсыновтың «Біржан сал» фильміне түстіңіз...

– Ия, Досхан балам «Біржан сал» фильміне шақырды. Жас келген соң киноалаңда жүру оңай емес. Бірақ, бүкіл жағдайымды жасап, апалап, аялап Көкшетауға алып барды. Ендеше мен неге аянайын, неге аянкестенейін. Бір эпизодта көрінсем де естен кетпес бейне жасадым-ау деп ойлаймын. Ақыл-кеңесін сұрады, қазақтың салт-дәстүрін жақсы білетінімді ескергені шығар. Осыдан төрт-бес ай бұрын маған киностудиядан телефон соқты: «Апа, сізге киностудияда ақша бар» деді. Сөйтсем, комиссия қарап, маған «халық дәстүрін жақсы жеткізген актриса» деген аталым бойынша сыйлық беріпті.

Мен Біржанның әйелі Әпіштің апасы, ақыл қосар бәйбіше ролінде шықтым ғой. Әпішке ақыл айтамын: «Қазақта күйеуі екі әйел алған жалғыз сен бе?» деймін. Мұндай жағдайлар қазақта болған. Бәрін де әйелдің сабыры, ақылы жеңіп отырған. Фильмде Әпіш әбден жүдеп біткен, апасы оны көріп қатты қиналады ғой. «Апа, көзіңізден жас шыққанын көрсете аласыз ба?» деді режиссер. Актриса емеспін бе – көзден жас шығардым.

Досхан өте жақсы, ойшыл актер. Оның Ақан серісінен бастап көп ролін көрдік. Киноға да аз түскен жоқ, «Көшпелілердегі» ролі қандай! Мұндай азаматтың режиссураға бет бұруы бекер емес. Менінше, фильмінде Досхан екі түрлі нәрсені ашқысы келгендей көрінеді: 1) қазақта арба, машина деген болмады. «Ер қанаты – ат» дегенді көрсетті. Қоршауда қалған батырды қанат болып тұлпары алып шығады екен. Кинодағы су астындағы кадрларды еске алсақ, төрт аяғымен малтыған ат иесін жағаға алып шығады ғой. 2) әрбір уақыт, жағдайда халық қалай болуы керек? Қалай отыруы, жүріп-тұруы, өзін ұстауы керек – осының бәрін көрсеткісі келеді. Ал, түйіп айтқанда, қазақтың тарихын көрсеткісі келеді. Бұл үлкен нәрсе, үлкен мақсат.

Жуырда Досхан телефон соқты. «Не түсірмек болып жүрсің?» деймін ғой. «Құнанбай туралы түсірмекпін» деді. «Менің жасымды сұрама, бірақ, актриса емеспін бе, маған лайық роль бар ма?» дедім. «Болады, апа» деді Досхан. Соған көңілім көтеріліп отыр.

– Сол фильмді, ондағы сіздің роліңізді көретін күн тусын, апа. Енді режиссерлер туралы әңгімемізді бір түйіп қойсақ. Театр режиссурасына оралсаңыз.

– Біздің кезімізде режиссер көп емес-ті. Және әрқайсысының өз жолы, өз шеберлік құпиясы, мінез-болмысы болады ғой. Кейде бәленше режиссердің актері, актрисасы деп жатады. Мен ондай актриса болған жоқпын. Көптеген режиссер спектаклінде роль ойнадым, мақтан емес, берілген рольді жеріне жеткізе ойнадым. Асқардан кейінгі режиссерлерді айтсам, Бәйтен Омаровтың «Майрасында» Зәру ролін ойнадым. Бәйтен сабырлы, зиялы режиссер еді. Біздің театрда «Майраны», «Таңғы жаңғырықты» сәтті қойды. Бірақ, көп тұрақтамады

– Жалпы М.Әуезов театрында ұзақ тұрақтаған, бағы ашылған Ә.Мәмбетов қой. А.Тоқпановтан кейінгі Мәскеуде білім алған режиссер Мәмбетов театрға жиырма бес жасында келіпті. Режиссермен ұзақ жылдар бойы қызметтес болдыңыз.

– Әзірбайжан театрға жастай келді, осында өсті, шыңдалды. Әзірбайжан, сөз жоқ, мықты, білімді режиссер, үлкен шебер. Театрды өрге сүйреді. Қаншама талантты актер, актрисалардың өнері шыңдалды. Көптеген мықты спектакль қойды. «Ана-Жер-ананы» айтсаңшы! «Қан мен тері» қандай! Бұл қойылымдар туралы көп айтылды, көп жазылды ғой. Толғанай ролін әу баста Жамал Жалмұхамедова ойнаған, керемет мықты ойнаған. Ол күңіреніп кететін тұста бүкіл зал жылайтын. Бірақ, Жамал рольге көп шығарылмады, көбіне Сәбира мен Фарида шығып жүрді, ал, Иранға барғанда Фарида ойнады, мықты Толғанай болды.

Мен Әзірбайжанның қойылымдарында біраз ойнадым. Ә.Тәжібаевтың «Жалғыз ағаш орман емесінде» Мүслима, Ғ.Мүсірепов, В.Игнатиустің «Сен қайтер едің?» драмасында Дәмелі, Қ.Мұхамеджановтың «Бөлтірік бөрік астында», «Құдағи келіпті» комедияларында Баршагүл, Қымбат, М.Әуезовтің «Қара қыпшақ Қобыландысында» Күнікей, М.Фриштің «Дон-Жуанның думанында» Севилья жесірін, И.Куприяновтың «Вьетнам жұлдызында» Тхань рольдерін орындадым.

Әзірбайжан ойлы режиссер, актерден ілкімділікті, сезімталдықты көргісі келетін. Ойын түсіне қойсаң – қатты қуанатын. «Вьетнам жұлдызындағы» Тхань ролінде Хадиша, Сәбира және мен үшеуміз едік. Мен дайындыққа, сахнаға көп шықпаған едім. Әзірбайжан дайындық уақытын көбіне сол екеуіне беретін. Алты ай өтті, роль кезегі келмегендіктен, жылы жауып қойғанмын. Содан бір күні қарасам «рольге шығатын Хабиба Елебекова» деп жазулы тұр. «Мыналарың не?» дедім труппа меңгерушісі Қарас Кәрімовке. (Қарас Мәскеуден оқып келген, театрға басы бүтін берілген азамат еді. Театр оның үйіндей еді.) Оның себебі - Хадиша әлдебір репетицияға, ал, ұзақ жылдар театр партия ұйымының хатшысы болған Сәбира партком жиналысына кететін болыпты. Жүсекеңе айтып едім, «репетициясыз ойнама» деді. Мен айттым: «ойнаймын». Түнімен ролімді қайталап алдым да - сөзінің өзі жиырма бет - ертеңіне сахнаға шықтым. Сахна айналады ғой, айналайын сахна қызметкерлері көмектесті, мына жерден-мына жерден деп түсіріп жібереді. Қызы жасырынып жататыны бар. «Апатай-ай, рахмет! Кішкене өлеңді өз балаңызға арнағандай айттыңыз» деп ырза болды әріптестерім. «Міне, бұл рольді осылай ойнау керек!» деп қойылымның екінші режиссері Райымбек (Сейтметов) қатты ырза болғаны бар. Мұндай жайттар театрда аз кездескен жоқ. Ол партком, пофкомдардың күні жүріп тұрған кеңестік кезең еді...

Жалпы Әзірбайжанға – өзі мықты режиссер, өзі басшы – ешкім ештеңе айта алмайтын. Әлдебір жылдары актриса Мәнуара Абдуллина екеумізді жұмыстан шығарсын. Мәнуара жаман актриса емес-ті. «Алдар Көсеге» түскен, театрда біраз роль ойнады. Әтейбек Жолымбетовтің әйелі болды ғой, кейін екеуі ажырасып кетті, Мәнуара ұлдарымен қалды. Бетің бар, жүзің бар демей айтып тастайтын мінезі бар еді... Содан Мәнуараны қайтадан алыпты. Оны естіген мен мән-жайды білмек болып Әзірбайжанның кабинетіне қабылдауына бардым, кіре алмадым. Сонсоң театрдың лездеме жиынында айттым «Әзірбайжан, сен мені актриса ретінде ұнатарсың-ұнатпассың, бірақ, ұжымның басшысы ретінде қабылдауға тиіссің, режиссерлігіңе дауым жоқ, бірақ, басшы болсаң – жөніңмен бол» дедім. Ол үндемей қалды. Менің бетке айтатыным бір әдетім бар. Ертедегі бір оқиғаны айтайын. Әзекең «Қарагөзді» қойғанда Сераған Қарагөздің әкесінің ролін ойнады ғой. Спектакльдің қайғылы сахнасында Сераған сақалын буады, оған ел күледі. Әзекең үндемейді. Сонда мен шыдамай кетіп, «Сераға, мұныңыз дұрыс емес қой» дедім. Сераға шамданған жоқ, «жарайды» деді де сақал буғанды қойды.

Әзірбайжан тұсында көп актердің бағы жанды, бірақ, бағы жанбай қалғандар да бар. Бәлкім, бұл өмір заңдылығы, өнер заңдылығы болар, дегенмен де кей тағдырларды ойлағанда ішім удай ашиды...

– Кейінгі буын режиссерлерден кімдерді айтасыз?

- Жасы келген адаммын, бүгінгі барлық режиссерлерді біле бермеймін. Әубәкірді (Рахимов) өте жақсы көремін. Театрға адал азамат, нағыз еңбекқор. Театр үшін жаратылған, нағыз шырақшы.

Мен үшін Болаттың (Атабаев) жөні бөлек. Жақсылығы – еш арамдығы жоқ, бойында барын артистерге береді. Кемшілігі – қойылымдарын түгелдей бүгінгі күнге сай жасаймын, осовременить етемін дейтіні. Мен мұнысына келісе алмаймын. Өзіне де айттым, мұныңды қой, дедім. Күледі де қояды. Ал, бұлай қоятыны қызым Дариғаға ұнайды. Актерді бес саусағындай біледі, атақ-даңқына қарап бөлмейді. Ол біздің театрда он шақты жыл режиссер болды ғой, «Мәқабат?! Махаббат!», «Соқырлар», «Кебенек киген арулар», «Абылай хан», «Естайдың Қорланы» спектакльдерінде ойнадым. Бұлардың ішінде «Соқырлардағы» және «Естайдың Қорланындағы» рольдерімді өте жақсы көрдім. «Соқырлар» шетелдік драматургтың мықты бір дүниесі, қалай сахнаға шыққанын жақсы білесің, өзің ол кезде театрдың әдебиет бөлімін басқардың.

– Бельгиялық драматург Морис Метерлинктің символдық драмасы ғой. Еліміз тәуелсіздік алған алғашқы жылдарында абдырап қалған қоғам ахуалына сай келген туынды. Аға буын актерлер үшін алынған бұл пьесада жол көрсетушісінен айырылған Соқырлар ролін – Сіз, Хадиша, Бикен, Шолпан апалар, Фарида апай, Ғабдош аға, Шәмшагүл, Тілектес, Алма Кәкішевалар ойнадыңыздар ғой. Кіші залда жүрген ерекше спектакль еді. Қойылым алдында мен көрермендер алдына шығып, біраз түсініктеме беретінмін.

– Ия, есімде. Спектакльде жасы ұлғайған соқыр адамдар тұрған жерге су келіп, оларды бастаушылары басқа жаққа апармақшы болады. Жолда ол өліп қалады. Содан не істерін, қайда барарын білмей абдыраған соқырлар. Су болса иттей ұлып келіп қалады. Бірін-бірі көрмейді. Мен де түк көрмеймін. Нағыз шындықпен бетпе-бет келесің.

– Көз соқырлығын ғана емес, көңіл соқырлығын ойнау керек болды ғой.

– Қас соқырлықты ойнау оңайға түскен жоқ. Актерлердің бәрі де алғашында қатты қиналды, кейін төселдік қой. «Өзі зордың болады ығы да зор» демей ме Абай. Болат біреуді жақсы көрсе бәрін береді. Репетицияны да жанын сала жүргізеді. Мен Болатқа ешкім де емеспін. Бірақ, ол менің ұлымдай. «Болат» деп телефон соқсам, жетіп келеді, ешуақытта «апа, уақытым жоқ» немесе «жұмысым бар еді» деп сылтау айтпайды. Айтқан өтініштерімді қолынан келгенше орындайды. Өткен жылы 95 жасқа толғанымды мерейлі кездесу жасауыма да сол бастамашы болды. Маған соншалықты жаны ашиды. Оған үлкен алғысымды айтамын. «Айналайын, өзіңді күт, өнеріңді күт» деймін. Дені сау болсын. Алла тілеуін берсін.

Сұхбаттасқан Әлия БӨПЕЖАНОВА

2012 жыл

14 (1195) 06.04.2026

ҚАЗАҚ ҮНІ
www.qazaquni.kz

О НЕОБХОДИМОСТИ ВОЗДВИЖЕНИЯ МЕМОРИАЛЬНОГО КОМПЛЕКСА

Ч. ВАЛИХАНОВА В АЛМАТЫ

(Окончание, начало в 7-8 (1188-1189), №11-12 (1192-1193) номерах)

Инициатором и основателем идеи воздвижения «Мемориального комплекса в честь Ч. Ч. Валиханова» в Малой Станице, в бывшей казачьей крепости Верный является Кайрат Жанабаев – к. ф. н., доцент КазНУ имени аль-Фараби, главный научный сотрудник Центра филологических исследований при КазНУ имени аль-Фараби. Мы продолжаем разговор о воздвижении Мемориального комплекса.

– Первое путешествие на Иссык-Куль, как вы сказали, Ч. Ч. Валиханов начал в мае 1856 года. Какие последующие события связывают ученого с крепостью?

– Вторая экспедиция Чокана Валиханова также связана с крепостью Верный: работы иссык-кульской экспедиции были неожиданно свернуты, и Чокан вернулся в крепость. Это произошло в середине июля 1956 года. В Верном шла подготовка к экспедиции в город Кульджу, с целью восстановления торговых отношений России с Китаем.

Третье посещение Ч. Валихановым крепости Верное случилось 12 апреля 1859 года в связи с его походом и открытием им Кашгарии. Там он пробыл одиннадцать месяцев и вернулся в укрепление Верное с «богатым запасом интересных сведений о Кашгаре», где в это время происходили опасные для жизни молодого казахского офицера политические события.

Согласно официальным источникам, именно поездка в Кашгар сильно отразилась на здоровье Чокана. Отсюда начинается отсчет его тяжелой и продолжительной болезни. По этой причине, сообщают источники, он задержал составление отчета экспедиции, который с нетерпением ждали в Петербурге.

– Известно, что Ч. Валиханов принимал участие в боевых событиях...

– Да, еще одно посещение Ч. Валихановым крепости Верный было связано с его злосчастным походом в город Аулие-Ата под руководством полковника М. Г. Черняева. Преследуя колониальные цели – территориальное расширение России на юг Казахстана и в Центральной Азии, – полковник сам предложил ученому, хорошо знавшему тюркские языки, присоединиться к его экспедиции для того, чтобы расположить к русским войскам местное население. Известно и то, что Чокан принял предложение полковника М. Г. Черняева, считая своим долгом помочь южным казахам освободиться от притеснений кокандцев даже при помощи русской военной силы и полагая, что не допустит кровопролития местного населения и решит все конфликты исключительно мирным путем.

Но во время взятия царскими войсками в 1864 году крепости Аулие-Ата Чокан поразился жестокости солдат. Понимая, что он реально ничего не может изменить, чтобы помочь местному населению, он отказался участвовать в походе, сильно рассорившись с полковником.

8 июня 1864 года Чокан Валиханов отправился с небольшим отрядом в крепость Верный. С ним были в укреплении капитан Н.Н. Криштановский, командир казахской милиции ротмистр Г. Валиханов, художник М. С. Знаменский, капитан В.П. Васильев, штабс-капитан П. Семёнов и др.

– Это последнее пребывание Ч. Ч. Валиханова в Верном?

– Последнее. Разочарованный последним походом, Чокан вернулся в Верный 24 июня 1864 года. Во второй половине июля 1864 года он вновь выезжает из Верного в Семиречье, в аул султана Тезека, по причине сильной болезни, для лечения.

– В чем ценность крепости Верный для наследия ученого?

– Какие бы экспедиции ни совершал Ч. Ч. Валиханов, все они готовились именно в этой крепости Верное. Поэтому крепость – самая значимая точка всех его географических открытий и военных походов. Изучение материалов о ней важно для восстановления подробностей не только научной и военной, но и личной биографии ученого, его трагического финала.

Верненская крепость.

Все эти сведения хорошо известны, но нам важен именно тот аспект, который раскрывает исключительное культурно-историческое значение крепости Верный в научной и военно-походной судьбе ученого. Поэтому крепость Верное в Малой Станице представляется нам уникальным местом нашего города. На этом месте необходимо увековечить память о великом сыне казахского народа, всемирно известном ученом Ч. Ч. Валиханове. Это важно для популяризации нашей национальной науки в мировой истории и культуре.

Привлекая внимание научной и культурной общественности города и акимата к этому актуальному материалу, мы проводим идею об увековечении памяти всемирно известного казахского ученого – фольклориста, географа, историка, этнографа и писателя воздвижением ему «Мемориального комплекса в честь Ч. Ч. Валиханова» в Малой Станице, в бывшей казачьей крепости Верное.

– Если ваша идея получит поддержку акимата, то крепость Верный, наверное, будет иметь не только культурно-историческое значение?

– Полагаем, что это историческое место станет активным туристическим и культурно-познавательным центром, где казахстанские и зарубежные гости смогут ознакомиться с военно-походной и научной жизнью великого казахского путешественника, а также с историей и этнографией кочевой жизни казахов Семиречья и русского военного казачества того времени. Ведь согласимся с общеизвестным фактом: что все больше знают о мировых открытиях Колумба, Магеллана, Беринга и Крузенштерна, и только лишь историки пишут – об открытиях Марко Поло и Рубрука. А про великие географические открытия глубинных пространств таинственной Азии пишем сейчас только мы, казахские ученые, а прежде писали и российские ученые и особенно в то время, когда открытия Чокана всколыхнули ученый мир и были опубликованы в европейских научных журналах. И все!

После наступило великое молчание. Поистине, «промелькнувший» метеор. А ведь для нашего народа и для мировой науки он должен быть вечно сияющей звездой, утверждающей наше национальное самостояние!

«Новой точкой экономического роста должен стать туризм, – говорил в своем выступлении Глава нашей страны К.-Ж. Токаев. – Здесь мы отстаем, результаты работы неважные. Привлекательные туристические места есть в каждом регионе страны. Иностранные и отечественные туристы хотят посетить уникальные заповедники, поэтому следует в срочном порядке заняться строительством необходимой инфраструктуры, в том числе с привлечением частных инвесторов» (из выступления Главы государства К.-Ж. Токаева на расширенном заседании Правительства. Астана, 28.01.2025).

Зачем я это пишу. Затем, чтобы подчеркнуть, что крепость Верный может и должна стать мощным научно-исследовательским географическим и этнографическим центром, центром туризма по следам открытий великого казахского ученого, объединяющим все географические общества в мире.

– Какие известные люди побывали в этой крепости?

– В указанной нами казачьей крепости Верное немногим позднее служил офицером-артиллеристом и сын великого казахского поэта Абая Кунанбаева, Абдрахман Ускенбаев. Он был одним из ярких представителей поэтической школы Абая. И тут есть работа для историков литературы и абаеведов.

Такую ценную информацию дают казахстанский писатель, известный переводчик Г. К. Бельгер и академик М. С. Сильченко: «Тяжелым испытанием для Абая явилась болезнь и смерть его сына Абдрахмана, который окончил Михайловское артиллерийское училище в Петербурге и служил поручиком артиллерии в Верном. Свои переживания, связанные с болезнью и смертью сына (он скончался от туберкулеза легких в 1895 г.), Абай воплотил в стихах, составивших особый цикл» (М. С. Сильченко. Творческая биография Абая. А-Ата, изд. АН Каз. ССР, стр. 183.).

Эта информация подтверждается и самими страницами всемирно известного романа «Путь Абая» классика мировой литературы М. О. Ауэзова (М. О. Ауэзов. «Путь Абая». Том 2. Глава «Над бездной». А.: Жазушы, 1987. – 365 с.). Поэтому Верненская крепость памятна нам еще и тем, что ее навеки обессмертил в мировой литературе великий казахский писатель М. О. Ауэзов.

Любопытным фактом для абаеведов и краеведов может стать то, что Абдрахмана Ускенбаева, во время его болезни и до самой его кончины в крепости Верный, посещал другой сын великого поэта, Магавья, который и отвез тело брата из Верного на его родину, в Семипалатинск.

– Есть ли описания крепости в художественной литературе?

– Свое первое, наиболее яркое, художественно-историческое воплощение крепость Верный в Малой Станице получила в широко известном романе Дм. Фурманова «Мятеж». В романе описан белоказачий мятеж в Верном против Советской власти в 1920 году. Мятеж начался именно в этой крепости. Всем, кому интересна родная казахская

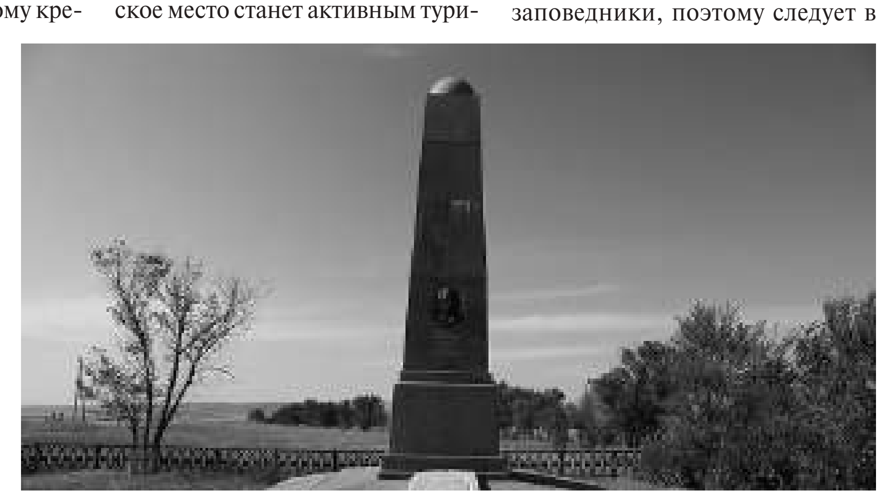

история и литература, скажем о важности и ценности этого военно-психологического романа, который без всяких прикрас, сурово, честно изображает как белоказаков, так и коммунистов того времени.

Для историков очень важно, что к этому мятежу против большевиков примкнули и алашевцы. Значит, и для историков здесь есть дело. Вот почему и роман, и сама крепость Верный выступают в своей совокупности ценнейшим документом и историческим материалом прошлой эпохи, с ее конкретными именами, фамилиями, характером участия разных политических групп, известных исторических личностей, сформировавших непростую судьбу нашего любимого города.

Многим интересно будет узнать, что одним из активных участников этого исторического события был Иван Васильевич Панфилов, будущий генерал, Герой Советского Союза, боевой друг и командир Бауыржана Момышулы.

– Какие еще есть предложения по туризму?

– После установления Мемориала и восстановления священной для нашей памяти исторической крепости Верный она может стать и крупным автомобильным и конно-туристическим центром, открывающим дороги в Китай, в Кыргызстан, по всему Семиречью.

Здесь также необходимо реконструировать и весь знаменитый Кульджинский тракт, и путь до Алтын-Эмеля, где он похоронен. Пусть весь мир узнает об ученом, когда-то открывшим богатую культуру Семиречья, красоту Тянь-Шаня, описавшем древний быт и традиционную культуру казахов, татар, кашгарцев, уйгур, кыргызов, дунган, русского казачества и других народов Центральной Азии.

Пусть сегодня весь туристический мир пройдет на конях и автомобилях широкими степными дорогами единения и дружбы, о которой мечтал смелый защитник угнетенных народов Азии, гуманист Ч. Ч. Валиханов.

Необходимо дополнить, что в основание крепости Верный первый кирпич был заложен в 1854 году другом Ч. Ч. Валиханова – будущим всемирно известным этнографом, фольклористом и общественным деятелем Григорием Николаевичем Потаниным. Этот замечательный ученый, думается, не без влияния Чокана так полюбил казахский народ и казахский язык, образ жизни, обряды и традиции казахов, так проникся глубинной красотой его кочевого духа, что написал немало исследований о казахском народе.

В конце своей жизни, в 1919 году, Г. Н. Потанин уже в преклонном возрасте вступил в ряды национальных просветителей «Алаш», был выбран почетным аксакалом этого движения и руководителем Западно-Казахстанского отделения «Алаш-Орды».

– И в заключение.

– И сама историческая крепость Верный, и воздвижение на ее территории «Мемориального комплекса в честь казахского ученого Ч. Ч. Валиханова» имеют для всех нас, казахстанцев, всех патриотов страны большое объединяющее и культурно-созидательное значение, значение всеобщего примирения людей, единения всех сил для блага нашей любимой страны, всего нашего многострадального народа.

Повторим: бывшая казачья крепость XIX века, Верный, в Малой Станице нашего города может и должна стать центром активного туризма и культурного познания нашей уникальной древней и новой истории, духовной красоты наших народов, привлекающей сегодня ученых-тюркологов всего мира, первым этнографическим и военно-историческим музеем под открытым небом.

– Кайрат Едильбаевич, огромное спасибо за вашу общественную работу по продвижению национально значимого проекта – «Мемориального комплекса в честь казахского ученого Ч. Ч. Валиханова»!

Актуальная информация о крепости Верный

Проекты по восстановлению и музеефикации исторической крепости Верный в Алматы носят периодический характер, фокусируясь на сохранении остатков валов и создании музейных зон, они обсуждаются на протяжении десятилетий, однако большинство из них остались на стадии концепций или макетов. Основные предложения включают создание этнографического музея под открытым небом, реставрацию сохранившихся казарменных построек и включение зоны бывшей крепости в туристические маршруты.

Однако пока реальных строительных работ по масштабной реконструкции форта не ведется, и полномасштабная реконструкция затруднена застройкой, участок требует защиты от ней.

Имеет охранный статус: объект является памятником истории и культуры местного значения и внесен в Государственный список памятников. По этой причине существуют инициативы превратить сохранившуюся небольшую часть исторического места в туристический объект, музей-крепость, чтобы сохранить историю основания города. Крепость расположена в восточной части города (район улиц Татибекова и Халиуллина). Вопрос восстановления исторической Верненской крепости в Алматы остается сложной и многолетней темой, где планы по созданию музея регулярно сталкиваются с практическими трудностями.

Восстановление исторической крепости Верный – критически важная задача для сохранения наследия Алматы, однако на текущий момент от нее почти ничего не осталось. Крепость заложена отрядом Перемышльского весной 1854 года на месте укрепления. Она стала основой для современного Алматы.

В плане музеефикации и охранной зоны предлагались проекты по превращению территории бывшей крепости в культурно-исторический комплекс. А также для сохранения наследия обсуждаются инициативы по реставрации уцелевших элементов, отражающих историю основания города на реке Алматинке. Проводились архитектурные исследования – работы по изучению остатков земляных валов и фундаментов первых деревянных сооружений казачьей станицы.

На сегодняшний день от оригинальных сооружений сохранилось немногое – в основном фрагменты валов, рвов и несколько административных зданий, которые на протяжении десятилетий использовались под склады, жилье или военные нужды. Текущее состояние плачевное, почти все оригинальные бревенчатые постройки были утрачены за последние 170 лет, остатки требуют активной музеефикации.

В целом имеется туристический потенциал: развитие зоны включает, помимо крепости, восстановление связи с историческими объектами, такими как Свято-Вознесенский собор, который был построен позже, но является частью архитектурного наследия Верного.

На данный момент наиболее активные проекты связаны с «Википедия»-статьями и краеведческими инициативами, направленными на привлечение внимания к «Vernoye-Almaty.kz» историческому месту.

Проекты Верненской крепости

В середине 2000-х годов городские власти рассматривали возможность создания комплекса, где в отреставрированных бараках разместились бы музейные экспозиции, а на территорию перенесли бы другие сохранившиеся здания верненской эпохи. Обсуждались идеи музеефикации под открытым небом, где посетители могли бы увидеть структуру старого форта.

Музей под открытым небом «Алматы – 1000 лет»: проект предполагал реконструкцию крепости и музеефикацию прилегающей территории. В 2010 году в Музее истории Алматы экспонировался макет этого комплекса.

Музей кочевой цивилизации и военного искусства: в 2017 году озвучивались планы по созданию тематического музея на месте крепости до 2020 года, однако проект не был реализован в полной мере.

Программа «Алматының тарихи жады» (2025): в рамках новой масштабной программы по сохранению исторической памяти акимат Алматы планирует превратить город в «музей под открытым небом», что включает работу с историческими объектами, такими как крепость.

Реновация и охранный статус: территория крепости является памятником истории и культуры. В современных планах детальной планировки (ПДП) до 2040 года «Исторический центр» выделен как зона, где архитектурное наследие должно сохраняться и использоваться для туризма.

На данное время ключевой является концепция Кайрата Жанабаева – инициатора и основателя идеи проекта воздвижения «Мемориального комплекса в честь Ч. Ч. Валиханова» в Малой Станице, в бывшей казачьей крепости Верный: восстановление исторической крепости Верный для активного туризма, объединяющего памятники истории, конные и автомобильные маршруты. Возможно, для этого необходима реставрация сохранившихся элементов крепости (например, порохового склада или казарм) для создания атмосферы XIX века. Комплекс будет демонстрировать богатую культуру Семиречья, описанную Ч.Валихановым, включая традиции казахов, кыргызов, уйгуров, казачества и других народов. Здесь ученые обсуждали бы идеи Валиханова о взаимозависимости знаний и свободы как основополагающих понятий для развития народов и культур. Этот проект направлен на сохранение духовного наследия и развитие культурного туризма в Алматы.

Надеемся, что исследование, статьи и мероприятия Кайрата Жанабаева заложат основу для информирования акимата Алматы и будут способствовать разрешению этой многолетней проблемы.

На данный момент территория крепости представляет собой преимущественно пустырь с остатками валов. Несмотря на регулярные заявления о строительстве новых музеев в 2025–2026 годах (например, в Верненской обсерватории или у мавзолея Райымбек батыра), полномасштабная реконструкция самой крепости Верный как целостного объекта пока не завершена.

Официальной утвержденной программы полномасштабного восстановления крепости в оригинальном виде на 2026 год нет, но вопрос часто поднимается общественностью. Сохранение оставшихся исторических участков усложняется плотной городской застройкой и недостаточным вниманием к реставрации, как обсуждается в публикациях.

Процесс полноценной реставрации и открытия музея затруднен несколькими факторами. В-первых, частная собственность: часть территории крепости и прилегающих участков оказалась в частных руках, что осложняет проведение единых восстановительных работ. Каждое из предприятий окружено заборами, и большинство сохранившихся крепостных построек вблизи увидеть практически невозможно.

Во-вторых, большая степень разрушения: многие оригинальные саманные и деревянные постройки утрачены безвозвратно, что требует масштабной реконструкции (воссоздания «с нуля»), а не просто реставрации. А также территория находится в промышленно-складской зоне, что требует значительных вложений в благоустройство для привлечения туристов.

На текущий момент крепость остается важным, но слабо визуализированным историческим местом, где масштабные работы по «оживлению» истории города Алматы пока находятся на стадии концепций.

Это место могло бы стать музейным комплексом и исторически знаковым местом – в конце 2000-х годов часто велись разговоры об этом. У Верненской крепости есть большой потенциал.

Реставрация исторических объектов играет ключевую роль в развитии внутреннего туризма, превращая памятники культурного наследия в драйверы роста экономики. Восстановление зданий, древних поселений (как мавзолей Ахмеда Яссави) и ландшафтов требует профессионального подхода, адаптации под современные функции (гостиницы, музеи) и привлечения инвестиций. Это создает «эффект кругов на воде», стимулируя интерес к истории и развитие сопутствующей инфраструктуры.

Объекты культурного наследия часто получают вторую жизнь как гостиницы, выставочные центры или музейные комплексы, что делает их привлекательными для туристов.

Восстановление памятников привлекает инвестиции, стимулирует бизнес и увеличивает поток туристов, создавая рабочие места. Реставрация подразумевает не просто ремонт, а восстановление исторического облика с использованием специализированных методов для сохранения культурной самобытности.

В Казахстане активно развиваются туристические маршруты, включающие памятники архитектуры и истории, например, мавзолей Ахмеда Яссауи, что способствует повышению популярности региона. Восстановление объектов часто сопровождается улучшением прилегающей территории, дорог и созданием туристических зон. Программы, такие как реставрация с использованием льготного кредитования, демонстрируют, что сохранение истории является важным направлением для экономического развития.

Дастан ЕЛДЕС

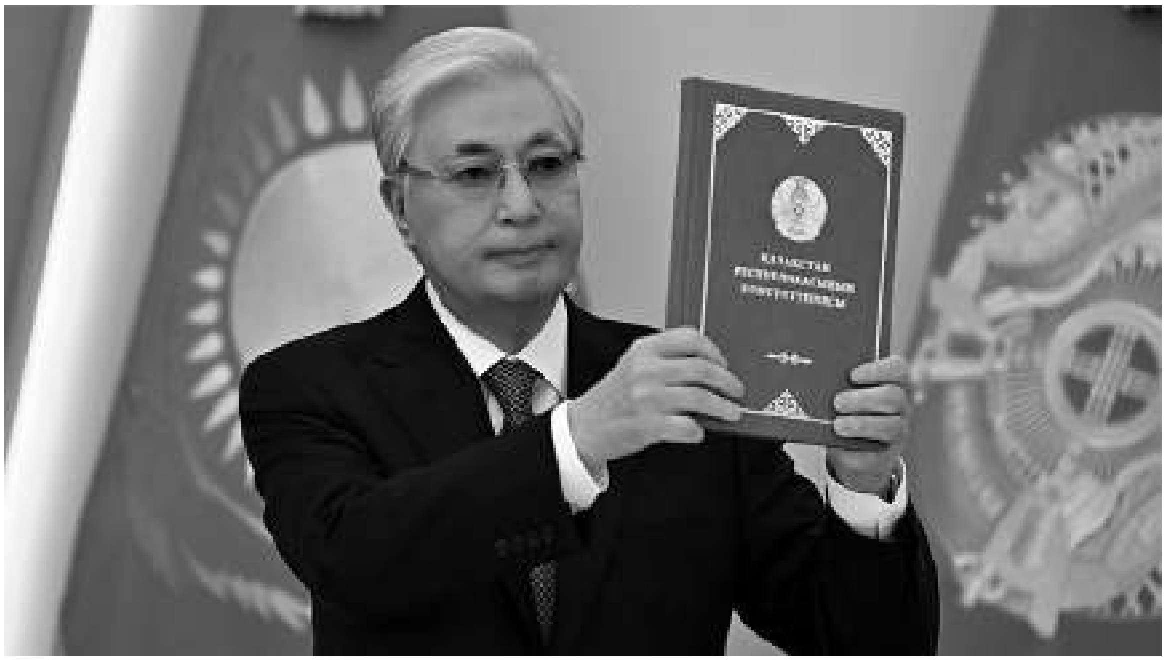

ВАЖНЕЙШИЙ ЗА ВСЕ 35 ЛЕТ ЭТАП.

СТАТЬЮ ТОКАЕВА ОПУБЛИКОВАЛ ЖУРНАЛ THE NATIONAL INTEREST

Американский журнал The National Interest опубликовал статью Президента Касым-Жомарта Токаева, посвященную новому Основному закону страны, передает Tengrinews.kz.

Материал вышел под заголовком «Новая Конституция для Справедливого, Сильного и Процветающего Казахстана».

В статье Глава государства отметил, что недавний конституционный референдум подтверждает приверженность страны курсу на национальное развитие и открывает новый этап политической трансформации.

«Казахстан вступает в один из наиболее важных этапов своей политической трансформации – такого этапа не было за все 35 лет независимости. Недавний общенациональный референдум, уже третий подряд, показал, что политическая система страны становится более зрелой, а граждане готовы напрямую участвовать в определении будущего государства. Рекордная явка – 73,12 процента и 87,15 процента голосов за убедительно свидетельствуют о широкой общественной поддержке конституционных изменений», — пишет Президент.

По его словам, граждане одобрили новую Конституцию, которая отражает стремление общества к справедливому и правовому государству.

«В ее основе – принцип Закона и Порядка, неукоснительное уважение и защита основных прав и свобод человека, модернизация общества, а также приверженность развитию образования, науки, технологий, культуры, экологии, волонтерства и патриотизма. Важно и то, что Казахстан утверждается как светское государство».

Новая Конституция и политическая трансформация

Президент также подчеркнул, что новая Конституция является шагом, направленным на долгосрочное развитие страны и отвечает ожиданиям будущих поколений.

«В то же время это важный шаг вперед, направленный на то, чтобы оправдать ожидания будущих поколений. Именно поэтому я убежден, что новая Конституция станет своего рода дорожной картой для молодежи на многие годы вперед».

В статье отмечается, что работа над текстом Конституции велась с особой тщательностью и широкой вовлеченностью общества.

«Текст Конституции прорабатывался тщательно и с максимальной ответственностью. Я лично участвовал в работе над каждой формулировкой. Конституционная комиссия, в состав которой вошли 129 граждан Казахстана, что стало беспрецедентным уровнем представительства, внимательно проработала каждую деталь. В течение шести месяцев общественного обсуждения было рассмотрено около 12 тысяч предложений экспертов и неправительственных организаций».

Как пишет Президент, новая Конституция закрепляет обновленную модель государственного управления.

«Новая Конституция закладывает прочную основу и дополнительно укрепляет наше стратегическое видение: «Сильный Президент, Влиятельный Парламент и Подотчетное Правительство».

Отмена президентской квоты усиливает независимость законодательной ветви власти. Переход к однопалатному парламенту (Курултаю) позволит повысить оперативность и ответственность в законотворческой деятельности. Создание нового консультативного органа – Халық Кеңесі (Народного совета) — расширит участие граждан и укрепит общественный диалог».

Реформы системы управления и права граждан

В статье также подчеркивается, что институциональные реформы направлены на развитие системы государственного управления и обновление кадров.

«Институциональные реформы в рамках новой конституционной системы также будут способствовать развитию системы государственного управления и обеспечат регулярное обновление руководящих кадров. К их практическим результатам относятся введение должности вице-президента, что отражает зрелость системы управления, а также установление ограничений по срокам для ключевых государственных должностей».

Отдельный акцент в документе сделан на правах и свободах граждан, а также на расширении их участия в принятии ключевых решений.

«В центре новой Конституции – люди, а не только идея улучшения государственного управления. Впервые самый объемный раздел Основного закона посвящен защите прав и свобод человека. Документ предусматривает надежные гарантии неприкосновенности частной жизни, защиты персональных данных и жилища. Он также усиливает независимость судебной системы, обеспечивая каждому гражданину доступ к квалифицированной и независимой юридической защите».

Наконец, вводится норма, согласно которой будущие изменения Конституции будут утверждаться на общенациональном референдуме, тем самым право принимать ключевые решения закрепляется за народом.

«Помимо этого, новая Конституция формирует стратегическую основу для развития страны, способствует укреплению стабильности и повышает ее глобальную конкурентоспособность. В частности, она усиливает защиту права собственности, охраняет интеллектуальную собственность и устанавливает четкие правила ведения экономической деятельности. Также вводятся специальные правовые режимы для регионов ускоренного развития, что призвано стимулировать инновации и промышленный рост».

Экономика, инвестиции и будущее

Президент также отметил инвестиционную привлекательность Казахстана и необходимость продолжения реформ.

«Казахстан уже является самым привлекательным направлением для прямых иностранных инвестиций (ПИИ) в Центральной Азии, на нашу страну приходится почти 70 % всех поступающих в регион инвестиций. Тем не менее предстоит еще многое сделать. Реформы необходимы для ускорения перехода Казахстана к полностью цифровому государству и инновационной экономике. Они также служат сигналом для наших международных инвесторов и партнеров о глубокой закрепленной в Конституции долгосрочной приверженности развитию бизнеса, инноваций и сотрудничества».

В статье также приводится оценка текущего уровня развития страны и ее позиций на международной арене.

«В течение трех десятилетий, несмотря на глобальные потрясения, наша страна уверенно развивается: Казахстан входит в число 50 крупнейших экономик мира, занимает место в топ-30 по уровню цифровизации государственного управления, располагает значительными запасами нефти и газа, а также возобновляемых источников энергии, критически важных полезных ископаемых и сельскохозяйственной продукции. Мы космическая держава, которая председательствовала в ОБСЕ и входила в Совет Безопасности ООН».

Глава государства также подчеркнул развитие инфраструктуры, технологий и человеческого капитала страны.

«Сегодня наша страна открывает новые торговые маршруты в рамках Среднего коридора, укрепляет сотрудничество с соседями по Центральной Азии, активно внедряет передовые технологии и использует самый современный в регионе суперкомпьютер для разработки собственной большой языковой модели.

Казахстан – это также страна с молодым населением, уровень образованности которого постоянно растет. Здесь создан мощный человеческий потенциал, включая признанных художников и исполнителей, а также недавних олимпийских чемпионов в фигурном катании и дзюдо».

По его словам, новая Конституция отражает переход страны к новому этапу развития и закрепляет исторический выбор общества.

«Если Конституция 1995 года закрепляла основы независимости и самого выживания нации, то Конституция 2026 года – это документ зрелого, обновляющегося и уверенно смотрящего в будущее государства. Отныне 15 марта – день, когда наш народ сделал исторический выбор, — будет отмечаться как День Конституции Казахстана».

В заключение Касым-Жомарт Токаев подчеркнул, что в этот переломный момент мы закладываем основы более сильного государства, которое чтит свою историю и в то же время продвигает принципы справедливости, технологического прогресса, экономической открытости и ответственного глобального партнерства.

The National Interest — американский аналитический журнал о международной политике и безопасности. Издание специализируется на вопросах внешней политики США, геополитики и международных отношений, публикуя материалы политиков, экспертов и исследователей. Журнал основан в 1985 году и издается при Центре национальных интересов в Вашингтоне.

Азаматхан АХМАДОВ

ТРАМП В ОБРАЩЕНИИ К НАЦИИ ПООБЕЩАЛ «ОЧЕНЬ БЫСТРО» ЗАКОНЧИТЬ ВОЙНУ С ИРАНОМ

Американские телеканалы показывали обращение Трампа в прямом эфире в вечерний прайм-тайм. Президент США Дональд Трамп заявил в своем обращении к нации в ночь на четверг, 2 апреля, что американские войска вскоре «завершат дело» в ходе войны в Иране, поскольку «основные стратегические задачи близки к выполнению». Об этом сообщает bbc.com.

Президент США Дональд Трамп выступил с телевизионным обращением к нации, в котором так и не ответил на вопрос, когда закончится война Соединенных Штатов и Израиля с Ираном, начавшаяся более месяц назад. Трамп лишь снова повторил мысль о том, что боевые действия близки к завершению, и в очередной раз пригрозил Тегерану «чрезвычайно сильным ударом».

«Мы собираемся нанести им (Ирану. - Ред.) чрезвычайно сильные удары в течение следующих двух-трех недель. Мы собираемся вернуть их в каменный век, где им самое место», - сказал Трамп. Он также пригрозил, что в случае отказа Ирана пойти на сделку на условиях Вашингтона, США нанесут «очень сильный удар по каждой из их электростанций, и, вероятно, одновременно».

Трамп сказал, что американские военные почти выполнили поставленные перед ними задачи в войне с Ираном и что конфликт скоро закончится.

«Мы собираемся закончить работу, и мы собираемся закончить ее очень быстро. Мы очень близки к цели», — заявил он.

Американский президент снова повторил слова о том, что США уничтожили военно-морской флот и военно-воздушные силы Ирана, а также парализовали его программы баллистических ракет и ядерное оружие. По его словам, удары будут продолжаться в течение следующих двух-трех недель.

«Сегодня вечером я рад сообщить, что эти основные стратегические задачи близки к завершению», — сказал Трамп в своем 19-минутном обращении.

Он также повторил мысль о том, что не США, а другим странам нужен Ормузский пролив, который уже месяц фактически блокирует Тегеран. Самая сложная часть работы сделана, и когда конфликт закончится, пролив откроется естественным образом, утверждает Трамп.

«Мы собираемся нанести им чрезвычайно сильный удар в течение следующих двух-трех недель. Мы вернем их в каменный век, где им место», — добавил он.

«Но мы можем нанести такой удар, и тогда все будет уничтожено, и они ничего не смогут с этим поделать: у них нет зенитного оборудования, их радары уничтожены на 100%. Мы непобедимы как военная сила. Ядерные объекты, которые мы уничтожили с помощью бомбардировщиков B-2, пострадали настолько сильно, что потребуется несколько месяцев, прежде чем к ним можно будет приблизиться, из-за радиационного загрязнения. И мы ведем за ними интенсивное спутниковое наблюдение и контроль. Если мы увидим, что они предпримут хоть какое-то действие, мы снова нанесем им очень сильный ракетный удар. Все карты у нас на руках, у них нет ничего», — заявил Трамп.

Рост цен на топливо в связи с войной Трамп назвал «краткосрочным»: «Многие американцы обеспокоены недавним ростом цен на бензин здесь, дома. Этот краткосрочный рост стал результатом того, что иранский режим совершил безумные террористические атаки против коммерческих нефтяных танкеров стран, которые не имеют никакого отношения к конфликту».

Биржевые курсы упали, доллар укрепился, а цены на нефть снова выросли после того, как президент США заявил, что «основные стратегические цели» Вашингтона в иранской войне близки к завершению, но не назвал четких сроков завершения конфликта, пишет Reuters.

Президент США уже не в первый раз анонсирует быстрое завершение войны с Ираном, которую Соединенные Штаты и Израиль начали 28 февраля. «Мы очень скоро уйдем», — говорил он журналистам во вторник. По его словам, это может произойти в течение «двух недель, может быть, трех».

«Мы уйдем очень скоро». Трамп анонсировал окончание войны независимо от того, будет ли сделка с Ираном

В среду Трамп заявил, что Иран обратился к США с просьбой о прекращении огня и что он рассмотрит этот вопрос только в случае открытия Ормузского пролива. Министерство иностранных дел Ирана в ответ назвало заявление Трампа ложным.

Источники Axios сообщали, что возможность прекращения огня в обмен на открытие пролива обсуждалась, но при этом затруднились сказать, насколько такая сделка реальна. Еще во вторник Китай и Пакистан представили мирную инициативу в этом направлении.

Иран последовательно отрицает проведение каких-либо прямых переговоров с Вашингтоном. Представитель МИД Ирана Эсмаил Багаи называл заявление Трампа «ложным и безосновательным».

Издание Axios предполагало, что Трамп, возможно, имел в виду заявление президента Ирана Масуда Пезешкиана, сделанное во вторник во время телефонного разговора с председателем Евросовета Антониу Коштой. Согласно сообщениям иранских СМИ, Пезешкиан заявил ему, что Иран готов прекратить войну, но только если США прекратят свои атаки, а Иран получит гарантии предотвращения возобновления боевых действий.

«Новый президент Ирана, гораздо менее радикализованный и гораздо умнее своих предшественников, только что попросил Соединенные Штаты Америки о прекращении огня! Мы рассмотрим этот вопрос, когда Ормузский пролив будет открыт, свободен и свободен», — писал Трамп в среду в Truth Social. По его словам, пока Тегеран не пойдет на уступки, США будут продолжать «разносить Иран в пух и прах».

Трамп неоднократно заявлял, что война закончится в течение двух-трех недель, а накануне, отвечая на вопросы журналистов, он впервые допустил, что США прекратят атаки на Иран без сделки с Тегераном.

Соединенные Штаты довольно скоро завершат войну с Ираном и могут вернуться для «точечных ударов», если потребуется, заявил Трамп агентству Reuters в среду за несколько часов до запланированного обращения к нации. Он также сказал, что в своей речи заявит о возможности выхода США из НАТО, о чем он ранее рассуждал в интервью изданию Telegraph.

В итоге в телеобращении к нации Трамп не стал напрямую обсуждать НАТО.

США и Израиль начали войну с Ираном 28 февраля, убив верховного лидера страны и других высокопоставленных деятелей. Заявляя о переговорах, Трамп направил в регион дополнительные войска. В Вашингтоне не исключали возможность проведения наземной операции.

По данным СМИ, Израиль и страны Персидского залива, включая Саудовскую Аравию, призывают Трампа продолжать войну с Ираном. Американский президент при этом намекал в Truth Social, что открытие Ормузского пролива для нефтяных танкеров больше не является задачей США и другие страны должны решить эту задачу.

«У них не будет ядерного оружия, потому что сейчас они на это не способны, — говорил Трамп в интервью Reuters. — Если потребуется, мы вернемся, чтобы нанести точечные удары». «Они были прямо у порога [создания ядерного оружия]», — сказал Трамп в телеобращении, не представив доказательств.

Центральное командование США в среду заявило, что за месяц войны были нанесены удары более чем по 12 300 иранским целям.

«У нас нет дополнительной определенности или ясности относительно сроков после этого обращения [Трампа к нации], а именно этого ждал рынок, — прокомментировал выступление американского президента глава отдела особых ситуаций в Азии компании Pictet Asset Management Джон Витар. — Тот факт, что мы можем ожидать еще две-три недели боевых действий, а также то, что участие наземных войск не исключено, и угрозы нанесения ударов по инфраструктуре были повторены, снова поставит рынок в оборонительную позицию, особенно в преддверии длинных выходных».

«Был базовый сценарий, предполагавший продолжение деэскалации, что мы и наблюдали в последние пару дней. В целом, мы это увидели, но, думаю, рынок хотел немного большего. Для меня в этом не было ничего нового», — цитирует Reuters аналитика IG Australia Тони Сикамора.

Мелисса Туфаниан, бывший старший советник госсекретаря США Энтони Блинкена, сказала Би-би-си, что, по ее мнению, после выступления Трампа американская аудитория, вероятно, «стала еще больше запутана» в вопросе войны с Ираном.

Слова президента США «вернем их в каменный век» вызвали резкую критику со стороны некоторых законодателей. «Он говорит о стране с населением в 90 млн человек, — заявил демократ Яссамин Ансари, представляющая Аризону. — Мерзко, ужасно, зло». А министр обороны США Пит Хегсет после речи Трампа написал в соцсети X: «Назад в каменный век».

BBC.COM

ҚАЗАҚТЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ
ТЫМ ТЕРЕҢНЕН БАСТАЛАДЫ

Аты әлемге жайылған даңқты батыр Бауыржан Момышұлы ескі жазбаларының бірінде: «Біздің кейбір тарихшылар Қазақ ұлты XVI ғасырдан етек алады, демек, біздің қалыптасуымызға төрт жүз жылдай болды деп түйеді. Бұл – мүлде қисынсыз. Мысалы, анау Атырау теңізінің жағасындағы, Еділ бойындағы қазақтар мен Тарбағатайдан арғы Қытай жеріндегі қазақтар кездесе кетсе: үні де бір, тілі де бір, түрі де бір...

Бұдан 400 жыл бұрын Тарбағатай мен Каспийдің арасына ай емес, жыл жүрген. Машина да, пойыз да жоқ. О кездегі бірден-бір жүйрік көлік – тек ат еді. Яғни, ат қадымы өте алыс емес, оны біз әзір түсіндік. Ат қадымы – балалар велосипедінен де шабан қадам. Осыны тарихшы-ғалымдар неге түсінбейді... Неге? Тарбағатай мен Каспий жағасындағы қазақ жолыға кетсе, түрі мен үні, құлқы бірдей екенін олар неге зерттемейді? Ендеше заңғар Шоқан Уәлиханов рухына жүгініп пайымдайын, қазіргі заман ғалымдарының жоғарыдағы байламы түбірімен қате. Каспий, Тарбағатай қазақтары қысқа ғана 400 жыл арасында ешбір жымдасып кете алмас еді. Олай болса Қазақ халқының мидай араласып біте-қайнасу кезеңі біздің дәуірімізге дейінгі мыңдаған жылдардан бұрын басталады» – дейді. (Момышұлы Б. Көз алдымда бәріңсің. Естеліктер мен күнделіктер. – Тараз, 2007. – 164-166 б.б.).

Оқырман назарына ұсынылып отырған Шығыс Түркістан қазақтары туралы төмендегі деректі әңгіме де қарға тамырлы, қаршыға сіңірлі халқымыздың сол ежелгі бірегейлігін дәйектей түседі.

Бұл сонау 1947-1948 жыл қарсаңы еді. «Той дегенде қу бас домалайды» дегендей, жұртшылықтың шалқыған дархан көңілі саясатшылардың әрі тарт-бері тарт айла-шарғысына мән бергізе қойған жоқ. Гүл-гүл жайнап, гу-гу күліп, жел тербеген теңіздей алабұрта толқып жатты.

Сонау Совет Одағы жақтан шыққан басшыларын ертіп, тау ішінде аттарын сипай қамшылап, аяңдап той алаңына беттеп келе жатқан офицер Ғалым Нөкішұлының ұшқыр қиялы да, неге екені белгісіз, анау Ақсуат түбіндегі кіндік қаны тамған алақандай Қарашеңгелге қарай самғай тартып, алып-ұша береді. Жиырма алты деген немене, Ұлттық армия қатарында әжептәуір жоғары шенді қызмет атқарып, ел қамын жеп жүргені болмаса бұл да, расында, сонша албырт еді. Және өзінің туған жерге деген ықыласы да алабөтен. Атажұрты есіне түссе ылғи осылай, баяғы балбөбек балалық шағы өткен кішкентай ғана ауылын қатты сағынып, бауыр еті езіліп кетеді.

Бастығы Иван Полинов өз ойымен өзі. Келгелі қазы-қарта жеп, сары қымызға әуестеніп қалған ол бұл сапар да ет пен майға ырқия тоюға тура келетінін елестетіп, жымыңдап қояды. Қалибек батырмен кездесетінін ертерек біліп алған соң Ғалымнан қоярда-қоймай, қазақша амандасудың жолдарын үйренген-ді. Оны да ұмытып қалмау үшін іштей қайталап келеді.

Жас офицер Ғалым әсем Ұлужан жайлауын бұрын да бір көрген еді. Тау алқабындағы өңір бұл жолы тіптен құлпырып алғандай екен. Жібек самалы желкілдей лекіген жасыл өлкенің сыңсыған тал-терегі мен күреңсе белдердің сай-саласымен сылдырай аққан өзен-бұлақ онсыз да мың құбыла жасанған жайлау көркін асырып-ақ тұр. Қыр етегін жағалата аппақ жұмыртқадай қылып екі жүзге тарта үй тігіп тастапты. Тығыз орналасқан үй-үйдің ара-арасында ерсілі-қарсылы жөңкілген жұрт; кейбіреулер жабылып жығып салып, шыңғырта шұрқыратып жылқыларын сойып жатыр, әлдекім буын бұрқыратып қазан асып үлгерген, әлдекім ашық алаңға рет-ретімен алтыбақан құруға кірісіпті. Әйтеуір қойшы, жиналған жұрттың әйелі көп пе, еркегі көп пе, баласы көп пе шағасы көп пе – ығы-жығы, жыпырлай араласқан қонақта қисап жоқ, тойға келген халайық бірін-бірі көрген бойда жүз жылдан бері жаңа кездескендей өзара қаусыра құшақтасып амандасып, у-гу, мәре-сәре.

– Асса-лау-мағалейкум-м!

– Уағалейкум-массалам-м!

– Аман-сау бармысың, бауырым?!

– Иә, мал-жан аман ба?

– Уай, Қалибек, қанжығалы тойың құтты болсын!

– Айтқаның келсін! Ат-көлік аман жеттіңдер ме? Ондағы ағайын ел-жұрт аман ба?

– Бек қуатты. Дұғай-дұғай сәлемін жолдап қалды.

– Еншалла! Аман болсын!..

Сонадайдағы жалпақ дөңге тігілген сегіз қанат ақ орданың алдында бір топ мырзаларымен Қалибек Райымбекұлы тұр екен. Мұнда да бір-біріне жағалай құшақ ашып, төс қағысып, емен-жарқын жүздескен қаймана жұрт. Қазақ қалжыңсыз жүре ме, бұлар да арасында әлденені әңгімелеп, жеңіл әзілдесіп, төңіректегі жағдайды жіті шолып тұрған сияқты.

Қалибек үйінің қасына келіп, сау етіп түскен бір топ әскери адамды ықыластан қарсы алған. Генерал Полинов та өте кішіпейіл, ақжарқын адам еді. Ол Қалибекті бірден танып, қос қолын соза ұмтылды. Алғашында өзіне қарай ентелей басқан денелі сары жағалы орысты көріп, абдырып қалған батыр да Полиновты шырамытқан соң күлімсірей түсіп, бері беттеді.

Қазақ ішінде бірталай жүріп, жөн-жоралғыны ұғып қалған самдағай генерал алдымен:

– Здравствуйте, Қалибек батыр! Амансыз ба? – деді.

– Аман, аман, генерал батыр! – деп Қалибек те Полиновтың қос қолын сілкілей амандасып жатыр.

Қазақтың және осындайда бұралқы сөзге құмартып, әрбір жаңылыс басқан қадамыңды мысықша аңдып, күлкісі келіп тұратыны қандай, Қалибектің жөппелдемеде «генерал батыр» деп қалғанын ерсі көріп, мысқылдап, мырс-мырс күліп қалғандар да табылды.

– Төрлет, генерал! – деді келесі сөзде Қалибек.

– Рахмет, Қалибек батыр! Рахмет! Той құтты болсын! Той құтты болсын! – деп генерал тағы бір-екі ауыз қазақша сөзді жаңылып қалмайын дегендей асығыс түрде айтты.

Жұрттың бұл сөздерді генералдың Ғалымнан қайта-қайта сұрап, жеткенше іштей жүз қайталап жаттағанын қайдан білсін, айнала қоршаған қауымның арасында «апыр-ай, қазақшаға судай ғой мына дәу орыс!» деп аңтарылып қалғандармен бірге ду-ду күлгендер де болды. Полинов ыңғайсыз бірдеңе айтып қойдым-ау дегендей қызарақтап, сұраулы жүзбен Ғалымға бір, орысша-қазақшаға теңдей жүйрік Әбдірахман Өрекеновке бір қарап:

– Товарищ Абдрахман?! – деді. Анау:

– Генерал-майор мырза! Мына қалың ел – орысша сөз естімек түгілі, өмірінде тірідей орыс көрмеген ел. Сіздің аяқ астынан қазақша сөйлегеніңіз қызық болып көрінген соң күліп жатқаны ғой. Және бұлар сізге ризалықпен күледі. Қазақ осындай өзінің тілін, салт-дәстүрін сыйлаған адамның құлы боп кетуге даяр тұратын өте дархан халық. Оғаш ештеңе болған жоқ, бәрі орынды. Қайта қазақша керемет сөйледіңіз! – деді.

Сонда ғана барып сабасына түскен Полинов қолын бір сілтеп, үндеместен, енді не дер екен дегендей өзінің аузына қарай аңыра қалған қазақтарға қарап өзі де қарқылдап күліп жіберді.

Жиналғандардың дені палуан күресі, қыз қуу, теңге алу сияқты ойындардан гөрі ат жарысқа қаттырақ қызыққандай. Әсіресе, әр түкпірден жиналған елге танымал үлкендер жағы бір-бірінен кім келіпті, қандай ат әкеліпті дегенді жиі сұрайды. Көпшілігінің білгісі келгені Майлы мен Жайырдың аттары еді. Мұның өзіндік сыры да бар – ол өңірдің аттары аузымен құс тістеген жүйрік, әрі кілең су төгілмес жорға келеді.

Мұндай әңгіме ат сырын тәуір білетін генерал Полиновты да елеңдетті. Дастархан басында бұл да қасындағы қазақ офицерлерінен осыны сұрағыштап отырды. Олар болса аңтарылып, Қалибек батырдың аузына қарайды.

– Иә, иә, онысы рас. Қазақта Майлы мен Жайырдың аттарына жететін бәйге аттары сирек. Оны қолы жеткендер ұстайды, – деді Қалибек алдындағы табақ толы еттен саусақтарының ұшымен шымшып алып отырып.

Тойға келген әскери топ түстеніп болған соң қолына жез шәугім мен леген ұстап, иығына орамал ілген әлдебір жеткіншек үйге жүгіре кіріп, жағалай отырған мейманлардың қолдарын шайғызып шықты.

Жұрт ошарылып тысқа беттеген бойда елеңдеп, Бәйгетөбе жаққа қарай берді. Ғалым бұл тұстан көрінбейтін Тарбағатай жаққа көз тіккен. Таудың ең биік Сарышоқы жотасы да алыстан мұнартып, ұлы дүбір тойлы ауылға назар аудара қалған секілденді. Сол жақтан түйдек-түйдегімен жөңкіле көшкен ақшуда бұлттар атамекенін, жалаңаяқ көбелек қуған Қарашеңгелін аңсаған жас офицерге сонау іргелі елінің жолдаған ақ ниетіндей көрініп көңіл босатты. «Қайран атажұрт! Не күйде екенсің? Мұндағы сұрапыл қақтығыстадан алыс жатсаң да, соғыс өрті сенің де қаншама ұландарыңды жалмап, бауырыңды шұрқ тесті-ау. Сен де қансырап жатқан шығарсың. Әр түп шиң, әр бір тасың жоқтау айтып зар-шерге толып тұр-ау. Жаналқымда болғанында қасыңнан табыла алмадым. Қолтығыңнан демеп, еңсеңді көтеруге жарамадым. Тағдырдың жазғанына не шара. Жетермін бір күндері кең құшағыңа. Жұбатармын!» – деп ет-жүрегі елжіреп, көкірегі қарс айырылды.

Бір мезетте ойын «Бәйге! Бәйге!» деп шырқырап қатты шыққан дауыс бөліп жіберді. Әудем жерде құла тайға мінген жаршы бала айғайлай шауып, ызғытып барады. «Бәйге! Бәйге!». Шіркіннің дауысы не деген ащы еді. Жез қоңыраудай шіңгірлеп, жүйке ширықтырады екен. Ауыр ойдан тез серпіліп, бұл да Бәйгетөбеге қарай беттеген.

Думан қызығы қас қарайғанша созылды. Қалибек орталықтан келген сыйлы мейманларын қоналқада жақсылап және күтті. Батырдың сегіз қанат ақ ордасының құтты шаңырағы астында бас қосқан әскери мамандар мен ел азаттығы жолында қан төккен Қамза, Тәкіман сияқты партизандардың, өзге де игі жақсыларының абың-гүбің әңгімесі түннің бір мезгіліне дейін толастаған жоқ.

Иван Полинов ертеңіне орталыққа аттанарында ержүрек қазақ еліне ежелден тәнті екенін, өзінің асқар тауларындай осынау асқақ мінезді халықтың салт-дәстүрін бек құрметтейтінін тебірене отырып жеткізді. Сондықтан, шамасы келгенше қиындықта да, қуанышты шақтарда да мұндай дархан елдің ұлдарының қасынан табылуға дайын екенін айтты. Генерал, әсіресе, Қалибектің ерлік істеріне, оның ірі азаматтық әрекеттеріне ризалығын білдіріп, батырға маузер тарту етті. Ол заманда маузер ұстау ерекше мәртебені білдіретін еді.

Ел арасында Полиновтың бұл айрықша сыйлығы туралы да сөз қозғалмай қалған жоқ. Біреулер Совет Одағы мұндай ықпалды адамды өз ырықтарында ұстағысы келеді, титтей маузер сондай үлкен саясаттың көрінісі деп сәуегейлік айтқандар да, қойшы, қайдағыны айтып, қит еткен нәрседен пәле іздейтін әдеттерінді тастамайсыңдар, ол орыс тапаншасын әшейін ризалықпен бере салды деп қыжыртқандар да кездесті. Қалай дегенмен, сыйлық астарында белгілі бір ниеттің жатқаны анық-тын.

Арада екі-үш күн өткеннен кейін Шығыс Түркістан Республикасының тұңғыш басшысы Әлихан төрені Ахметжан Қасымидың алмастырғаны мәлім болған-ды. Қалибекті бұл жағдай қатты тіксінтті. Одан ұзақ ойланған жоқ. Соңынан екі жүздей шаңырақты ілестіріп, Шайтанкөпір арқылы Гомендаң жағына өтіп алды. Солармен тіл табысып, Үрімжі жақта жүрген Оспанмен хабарласқан. Баяғы ата-бабалары тілімен айтқанда «жаушы» жөнелтті. Жаушысы – өзінің туған ұлы Хасен еді. Басқа адамға сене де қойған жоқ һәм осы әрекеті арқылы батырға деген өзінің жоғары құрметін аңғартқан. Әрі жолданған сәлемнің маңыздылығын байқатқысы келді. «Көзіңіз жеткен шығар, батыр, бұдан былай бізге күн жоқ. Мен ірге көтеруге бел будым. Кетейік. Бізбен бірге болыңыз. Алдымен Үндістанға, одан Түркияға бағыт түзейміз» деп сәлем айтты.

Оспан батыр үндемеді. Сазарып отырып қалған. Жауабын ертеңіне бір-ақ берді. Хасенге: «Әкеңе айт – мен осында қалуды ұйғардым. Тағдырдың басқа салғанын осы жерден күтіп алам. Жауыммен қасық қаным қалғанша айқасам. Жастығымды ала өлем. Қалибекке қояр кінәм жоқ. Жортқанда жолы болсын. Ақиретте жолығайық!» – деді.

Қалибек Қытайдың қызыл партиясы жеңген кезде Оспанның басындағы қара бұлттың қоюлана түскенін біліп еді. Бірақ оған жәрдемдесетіндей қолынан келер қайраны жоқ-тын. Біртіндеп өзіне де тықыр таяды. Ол Түркияға тезірек аттануға қам жасаған. Ақыры Тибет өлкесіндегі Гималай таулары арқылы Үндістанға, одан Пәкістанға жол тартты.

Әйткенмен, беріде баласы Хасен Оралтай жазғанындай, діттеген межеге Қалибек көшіне ерген сонау екі жүз отбасының сексендейі ғана, яғни, жиырма мың адамның бес мыңдайы ғана тірі жетіпті.

Құлтөлеу МҰҚАШ.

ҚАЛИБЕК ХАКІМ

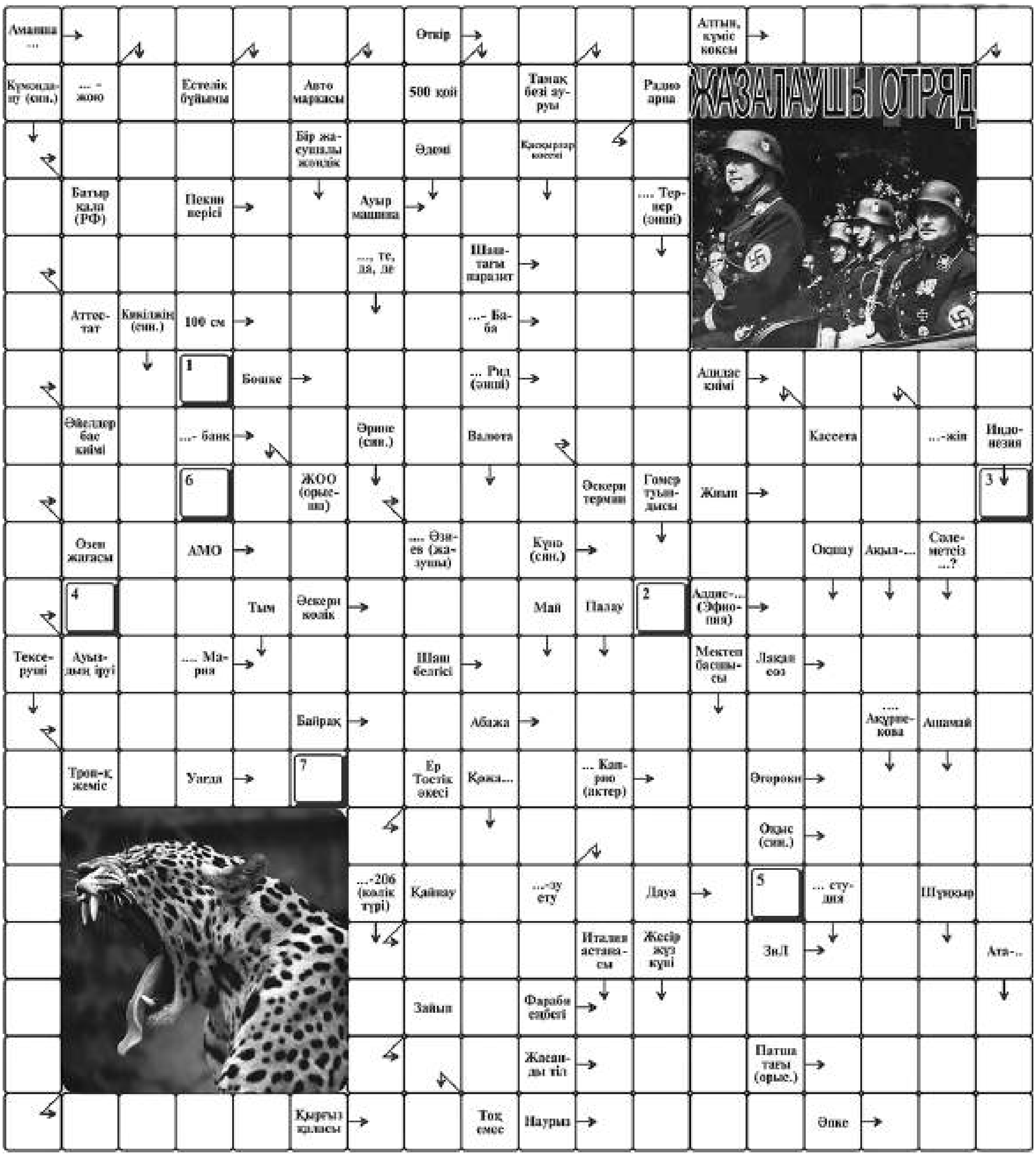

ГАЗЕТІМІЗДІҢ №12-13-САНЫНДА ЖАРИЯЛАНҒАН СӨЗЖҰМБАҚТЫҢ ЖАУАБЫ

Ж		Я			К		Ч	Е	С	Н	О	К		Б
Ұ		С	Е	Г	І	З				Ұ		Ө		А
М	Э	Л	С		Р	О	М	Б		Р		Ж	Ө	Н
С		И	Е	Н		Ж	А	Л		А	Г	Е	Н	Т
А			К				Л	А	К		Е		І	
Қ	А	Л	М	А	Қ		И	Н	А		Л	А	М	А
	А		И	Р	А	К		К	А	Л	И	Й		Р
А	Л	Ь	Я	Н	С		Б		С		И	К	Е	М
				А	Қ	Т	А	Р		Д		Е		А
Д	А	М	А		Ы		С		Т	Е	М	З	А	
О		И		О	Р	А	М	А		К		Б	И	Т
С	А	Н	А	Т		Қ	А	Ғ	Б	А		Е	Л	І
Я		А	Қ	А		А		А	И	Д	А			Р
	Қ		Ж	У	А	С		Ш	Л	А	Н	Г		Е
Т	Ұ	Р	А		С		А		А		К	Ү	Т	У
	И		Й		Қ		Қ	А	Н	Д	А	Л	А	
	Қ	Ұ	М	Д	А	У	Ы	Т			Р	А	П	С
Т	А	Ш	А	У	З		М	А	Ң	Д	А	Й	Ш	А
		Ы		М	А	Қ	А	Л		У		Н	А	Н
С	А	Қ	М	А	Н		Қ	А	С	А	Қ	А	Н	А

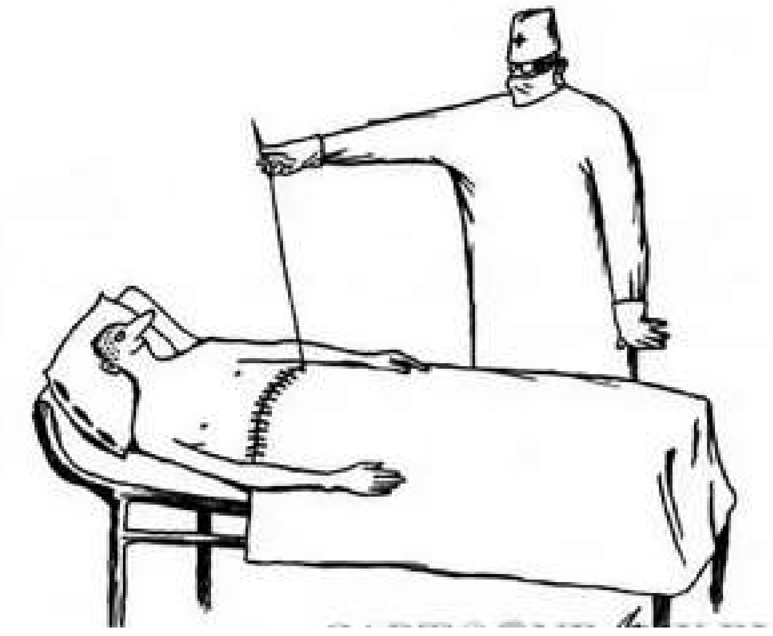

Дəрігердің қабылдау бөлмесі. Бөлмеде дəрігер мен жас ана сөйлесіп отыр.
- Сіз болашақ күйеуіңізбен қашан жыныстық қатынсын жасадыңыз?
- Мамыр айында.
- Ал бала қашан туылды?
- Қазан айында.
- Иə-иə, қызық!
- Сіз ДƏРІГЕРСІЗ бе МАТЕМАТИКСІЗ бе?

ӘЗІЛ

- «Экономист» деген кім?
- Ол – саған ақшаны қашан, қалай, қайтіп жұмсау жөнінде ақылды айтып-айтып, ақырында сені де, өзін де ақшасыз қалдыратын маман.

***

- Кінəсізді заң қорғай ма?
- Кінəсіне емес, кісісіне қарап...

***

- Қартайғысы келмейтін кісі қартайғанда қайтеді?
- Сайтанға айналады.

***

- Қазекем: «Тентектің бір аяғы - сегіз, бір аяғы - тоғыз» дейді, ал суайттың ше?
- Суайттың бір көзі ашық, бір көзі жабық.

***

- Тақ пен портфельдің пайдасы қандай?
- Тақ астыңды, портфель үстіңді қыздырады.

***

Еркек ұйқыдан жанталасып тұрады. Өзіне - өзі келе алмай, қорқынышты көздерімен əйеліне қарайды. Əйелі :
- Не болды?
Ол, өксіп:
- АЙМАН !!! Ол суға батып кетті !!!
- Тағы қандай АЙМАН ???
- Сен оны танымайсың, біз түсімізде таныстық ...

***

- Мақтаншақтың тілі мен жағымпаздың тілін салыстыруға бола ма?
- Мақтаншақтың тілі – құрғақ шүберек, жағымпаздың тілі – дымқыл шүберек.

***

- Біраздан бері тілім қышып, пəле болып жүр, ертең емханаға бармасам болмас.
- Қышығаны қалай, сөйлей бергің келе ме?
- Жоға.
- Енді не?
- Ұшы ұйып, кəдімгідей қышиды. Тісіме үйкелесем, ептеп басылады.
- Ə, оған дəрігерлер ештеңе істей алмайды. Анау Алтыбай сөйтіп алты ай ауырды ғой. Əрең айықты.
- Қайтіп?
- Бастығының көлеңкесін жалап!

***

- Менің ертең айтарымды сенің бүгін естуің мүмкін бе?
- Мүмкін.
- Қалайша?
- Ертеңге қалдырмай, кəне, айта бер.

***

- Бастық көп сөйлесе не болады?
- Бағыныштылардың соры қалыңдайды.

***

- Жемқор мен обырдың бірбірінен айырмасы бар ма?
- Бар.
- Қандай?
- Жемқор өлерінде тояды, ал обыр өлсе де тоймайды.

***

Науқас анализге үш литрлік банкіге толтырып кіші дəретін əкеледі. Медбике ашуланып:
- Қасына бір чемодан үлкен дəретіңді де əкелмедің бе!
-Ой! Жүрегіммен сездім ғой. Мінекей!

ЯСАУИ МҰРАСЫ ЖАҢҒЫРЫП ЖАТЫР

Қазақстан Үкіметі Қожа Ахмет Ясауи мұрасын ілгерілету және насихаттау жөніндегі 2026–2028 жылдарға арналған кешенді іс-қимыл жоспарын бекітті. Тиісті қаулыға Премьер-министр Олжас Бектенов қол қойды. Бұл маңызды құжат ұлы ойшылдың рухани мұрасын сақтау, зерделеу және насихаттау бағытындағы жүйелі жұмыстардың негізгі құжаты болып табылады.

Жоспар аясында барлығы 37 іс-шара қарастырылған. Олар бес негізгі бағытқа бөлінеді: институционалдық және құқықтық базаны жетілдіру, ғылыми-зерттеу және білім беру ісін дамыту, мәдени-ағартушылық және шығармашылық жобаларды іске асыру, ақпараттық-имидждік және халықаралық іс-шараларды ұйымдастыру, сондай-ақ тарихи нысандарды қалпына келтіру.

Жастар мен білім беру саласы

Құжатта жастарға ерекше көңіл бөлінген. Мектеп оқушыларымен және студенттермен жұмыс жүргізу жоспарланған. Атап айтқанда, дәстүрлі «Ясауитану» байқауының республикалық кезеңін өткізу, музей жанынан арнайы «Ясауитану» клубын ашу көзделген. Бұл шаралар жас ұрпақтың тарихи танымын арттыруға, ұлттық мәдениет пен рухани құндылықтарды түсінуге ықпал етеді.

Сонымен қатар, ғылыми-зерттеу бағытында Қожа Ахмет Ясауидің шығармалары мен ғылыми еңбектерін қайта басып шығару, оның мұрасын отандық және шетелдік мұрағаттардан анықтау, табылған құжаттарды жүйелеп, арнайы каталог әзірлеу жоспарланған. Бұл ғылыми қауымға және тарихшыларға Қожа Ахмет Ясауи мұрасын жан-жақты зерттеуге мүмкіндік береді.

Мәдени-ағартушылық және халықаралық насихат

Туризмді дамыту мақсатында туристерге арналған ақпараттық өнімдер жаңартылмақ: гайд-буктар, бейнероликтер мен аудиогидтер әзірленеді, шетелдік туристерге арналған жаңа туристік маршруттар қалыптасады. Сонымен қатар, ЮНЕСКО-ның «Әлем жады» бағдарламасы аясында Ясауидің табылған және зерттелген жазба мұрасын ілгерілету, халықаралық ұйымдар шеңберінде арнайы мәдени күндер жариялау қарастырылған.

Қосымша ретінде ғылыми-реставрациялық жұмыстар жүргізу де жоспарда бар. Бұл шаралар кесененің тарихи нысандарын сақтау мен олардың келешек ұрпаққа аман жетуін қамтамасыз етеді.

Тайқазан бөлмесі: ғылыми зерттеу мен реставрация

Қазіргі таңда Қожа Ахмет Ясауи кесенесіндегі Тайқазан орналасқан қазандық бөлмесінде жөндеу жұмыстары жүргізіліп жатыр, сондықтан бұл бөлме келушілер үшін уақытша жабық. Қазандықтағы негізгі архитектуралық құрылымдар, ішкі күмбездің сталактиттері зерттеліп, мыңдаған ағаш тіректердің құрылымдық тұрақтылығы сарапталды.

Казқайтажаңарту РМК мәліметінше, зерттеу нәтижелері бойынша ішкі және сыртқы күмбездерді ұстап тұрған ағаш тіректердің беріктігін арттыру үшін ғылыми реставрация жүргізілуде. Қазіргі таңда инженерлік дайындық жұмыстары аяқталып, негізгі реставрациялық жұмыстар келесі үш жылға жоспарланған. Жөндеу жұмыстары аяқталғаннан кейін Тайқазан бөлмесі келушілерге қайта ашылады.

Осылайша, кесенеде жүргізілетін жұмыстар ЮНЕСКО-ның дүниежүзілік мәдени және табиғи мұраны қорғау туралы конвенциясы мен нұсқаулықтарына сәйкес жүзеге асырылады. Бұл шаралар тарихи нысандардың сақталуын қамтамасыз етіп қана қоймай, Қазақстанның рухани-мәдени мұрасын халықаралық деңгейде танытуға мүмкіндік береді.

Түркістанның рухани орталық ретіндегі маңызы

Жоспардың іске асырылуы Қожа Ахмет Ясауи мұрасын сақтау мен зерделеу жұмыстарын кеңейтіп, оның ел ішінде және халықаралық деңгейде насихатталуын күшейтеді. Түркістан қаласы рухани, мәдени және туристік орталық ретінде дамып, қалаға келушілердің саны артады. Мемлекеттік наградалар қатарына Қожа Ахмет Ясауи орденін енгізу де жоспарланған, бұл мұраға деген құрметтің көрінісі болып отыр.

Осылайша, Үкімет бекіткен іс-қимыл жоспары және кесенеде жүргізіліп жатқан ғылыми-реставрациялық жұмыстар Қазақстанның рухани мәдени мұрасын сақтап, оны келешек ұрпаққа жеткізуді қамтамасыз етеді.

qazaquni.kz

Меншік иесі:
«Қазақ үні» ЖШС
ҚАЗАҚ ҮНІ
Президент –
Қаныш ЖАРЫЛҚАСЫН

Бас редактор –
Күлтөлеу МҰҚАШ

Qazaquni.kz ақпарат агенттігінің
Бас редакторы –
Азамат ТАСҚАРАУЛЫ

Жауапты хатшы –
Гүлмира САДЫҚ

Бөлім редакторлары:
Дастан ЕЛДЕС (орыс редакциясы)
Нұржан АСАН (көркемдеуші)

Аймақтағы тілшілер:
Астана тілшілер қосыны:
Азамат ТАСҚАРАУЛЫ
(8-702-931-89-86)

Ақмола облысы:
Бақыт СМАҒҰЛ (8-701-626-77-66)

Тарату бөлімі:
Астанада:
Жасұлан ИСА
(8-776-120-19-72)

Шымкентте:
Мұтән ИСМАЙЫЛ
(8-701-692-1340)

Астанада "Алты Алаш" дүңгіршіктерінде сатылады
(8-701-572-88-47)

Газет ҚР Мәдениет және ақпарат министрлігінде 19. 12. 2012 жылы тіркелген. Куәлік №13976-Г (Алғашқы куәлік №1270-Г, 01. 08. 2000 жыл).

Автордың пікірі мен редакция көзқарасы сәйкес келе бермейтінін ескертеміз. Қолжазбалар өңделеді және қайтарылмайды.
Жарнама мәтініне жарнама беруші жауап береді.
Газеттен көшіріліп басылса, сілтеме жасалуы шарт.
Газетте "Қазақпараттың" материалдары пайдаланылды.
Газет "Қазақ үні" компьютер орталығында беттелді

ТАРАЛЫМЫ – 11 100
ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

Редакцияның мекен-жайы:
050006, Алматы қаласы, Қалқаман-3 ықшамауданы, С. Сейітов көшесі, 11 үй

Байланыс телефоны:
8 (727) 398-57-31

E-mail: qazaquni2000@gmail. com
www. qazaquni. kz

Кезекші редактор
Дастан Елдес

ТОО "Қазақ үні"
БИН 000540006784
ИИК KZ508560000000385541
АГФ АО "БанкЦентрКредит"
г. Алматы, БИК KCJBKZKX, Кбе 17
Газет "Алматы-Болашақ" баспаханасында басылды. Алматы қ. , С. Мұқанов к. , 223 б.
Көлемі: 6 баспа табақ

Ⓐ – материалдың жариялану ақысы төленген

ҚАЗАҚТЫҢ МҰҢЫ МЕН ШЫНДЫҚТЫҢ ЖЫРЫ – «ҚАЗАҚ ҮНІ» ГАЗЕТІНЕ ЖАЗЫЛЫҢЫЗДАР!

ЖАЗЫЛУ ИНДЕКСІ – 65380

«Қазпошта» арқылы жазылу бағасы:

1 жылға	қала үшін 5750,88 теңге	ауыл/аудан үшін 5974,32 теңге

Мекемелер ТІКЕЛЕЙ ЖАЗЫЛУҒА болады

Газетке 1 жылға тікелей жазылым – 5 000 теңге.
100 данаға 1 жылға тікелей жазылым – 500 000 теңге.
1000 данаға 1 жылға тікелей жазылым – 5 000 000 теңге.